तोंड फिरवलें गौरीनें, अन्
वदली त्याला तिची सखी,–
"शिवास वरलें गिरितनयानें;
ध्यानीं त्याच्या सखी सुखी !"

ब्रह्मचारि स्मित करुनी वदला–
"शिवास वरलें योगी तो !
आणि भिकारी मुलखाचा तो
आहे कांहीं विचार तो ?

"आणि वासुकीच्या कोपाचा
विचार केला आहे का ?
कामरिपू तो, कर विचार हा,
वरण नारिचें करील का ?

"रुचलें नाहीं तुला रूप मम
निवड कुणा तर इतराला !
वास स्मशानीं असतो ज्याचा
रुचतें वरणें का त्याला ?"

"पुरे जाहली निंदा त्याची
जा तूं अपुल्या वाटेनें !"
उमा म्हणुन हें उभी राहली
तेव्हां अतिशय रागानें ॥

परंतु नव्हता ब्रह्मचारि तो
होतें दिव्य मनोहर रूप ।
चकित पार्वती पाहुं लागली
पुजिलें होतें जें तें रूप ॥

प्रसन्न मुख तें पाहुनि हंसली,
तपःपूत फल प्रगट जणूं ।
उमा शिवाची अपूर्व जोडी
कोण्या शब्दानें वर्णूं ?

[४]

[लखू त्या एक शिंगी घोड्यावर बसून भयंकर दरींत पोंचला. तेथें गुहेंत त्याची मांत्रिकाशीं गांठ पडली. मांत्रिकानें त्याला काळभैरवाची मूर्त दाखविली. त्याच्या डोळ्यातून लखूला रानातच नव्हे तर जगांत घडणारी प्रत्येक गोष्ट दिसत होती. एक भयंकर मनुष्यवजा वटवाघूळ आकाशांत उडत उडत रानांत गेलें होतें. त्याचें डाकें माणसासारखें होतें पण पंख वाटवाघळासारखे होते. तो प्राणी राजाच्या सैन्याला पळवीत होता. पुढें वाचा]

त्या प्राण्याचें तें भयंकर रूप पाहून राजाच्या सैन्याची गाळणच उडाली व तें वाट फुटेल तिकडे पळूं लागलें. लखूला तें सर्व पाहून आश्चर्य वाटलें. त्यानें स्वतः तसा मनुष्य किंवा तसा पक्षी पूर्वी कधीं पाहिला नव्हता. फक्त तोंड माणसासारखें पण शरिराचा सर्व भाग व पंख वटवाघळासारखे. स्वतःच्या डोळ्यानें त्यानें तो विक्षिप्त प्राणी पाहिला असल्या कारणानें संशय करण्याला जागाच उरली नाहीं.

"बाळ लखू ! काळभैरवाची शक्ति पाहिलीस ना ? आतां तुझ्या वडिलांवर कोणतेंहि संकट येणार नाहीं. तूं निर्धास्त रहा. तुझ्या रक्षणाची व तुझ्या वडिलांच्या रक्षणाची सर्व जबाबदारी माझ्यावर आहे मी तुला पूर्वीच सांगितलें आहे. तुझ्या सांबावरचें

कपडे जरा बाजूला सार. तुझा सर्व संशय दूर करून टाकतों."

लखूच्या मनांत मांत्रिकाविषयीं आदरभाव उत्पन्न झाला. मांत्रिकानें त्याच्या वडिलांचें रक्षण केलें होतें. त्यानें मांत्रिकाच्या सांगण्या-प्रमाणें आपल्या खांद्यावरचें कापड बाजूला सारलें. मांत्रिकानें त्याचा खांदा निरखून पाहिला व म्हणाला—"याला म्हणतात नशीब! भाग्यवान आहेस खरा. एका चक्रवर्ति राजाचीं सर्व लक्षणें आहेत." असें सांगून त्यानें लखूची पाठ थोपटली. "थांब!" असें म्हणत मांत्रिक गुहेच्या बाहेर निघून गेला.

मांत्रिकाला काय पाहून मी भाग्यवान आहे हें कळलें हें पाहण्यासाठीं लखूनें वळून खांदा वांकवून पाहण्याचा प्रयत्न केला. तेथें त्याला तीळ किंवा इतर कांहीं विशेष खूण दिसली नाहीं. तेवढ्यांत मांत्रिक कसला तरी पाला हातांत घेऊन परत आंत आला. म्हणाला—"बाळा लखू! तुला तो तीळ उघड्या डोळ्यांनीं दिसणार नाहीं. हा पानांचा रस मी लावतों. मग तुला सर्व दिसेल व मी म्हणतों त्याची साक्ष पटेल." असें सांगून त्यानें तो रस लखूच्या खांद्याला चोळला.

रस चोळल्याबरोबर खांद्याजवळ पाठीवर एका नागसांपाचें चिह्न दिसलें. तें पाहून मांत्रिक खूष होऊन ओरडला—

"आतां आपल्याला यश होणार नाहीं, अशी एक देखील शक्ति या जगांत नाहीं एवढें मी सांगूं शकतों. काळभैरव, आदि-भैरव, उन्मत्त भैरव आपल्या समोर हात जोडून उभे राहतील पहा." नंतर जोरानें मंत्र म्हणत त्यानें काळभैरवाला साष्टांग नमस्कार केला आणि मंत्रजाप करीत समाधिस्थ झाला.

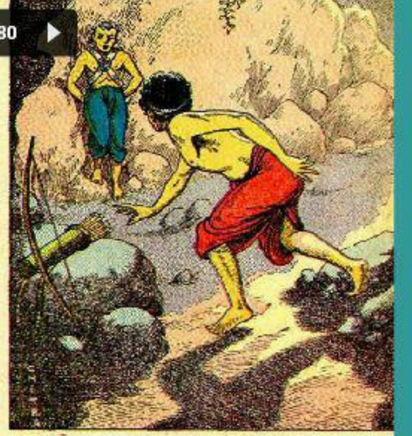
लखू बराच वेळ वाट पहात उभा राहिला. पण मांत्रिकाची समाधी उतरली नाहीं. झाली तरी कांहीं हालचाल झाली नाहीं. हें पाहून त्याला आश्चर्याबरोबर भय देखील वाटूं लागलें. आपल्याला या काळभैरवासमोर बळी द्यायला तर हा घेऊन नसेल ना आला. ती शंका मनांत येतांच त्याचें आपादमस्तक सर्व अंग हादरलें. त्यानें तलवार व धनुष्यबाण गुहेच्या बाहेर ठेवले होते. ते त्याला गुहेंतून दिसत होतेच. लखू एका मिनिटांत तेथपर्यंत गेला आणि उचलण्यासाठीं वांकला मात्र, त्याला एक अनोळखी आवाज ऐकूं आला—"लखू थांब, घाई करूं नकोस!" लखूनें वर डोकें करून पाहिलें. समोर त्याला वीस बावीस वर्षांचा एक तरुण दिसला.

"कोण तूं? इकडे कशाला आला आहेस?" लखूनें चकित होऊन विचारलें.

"मी ब्रह्मदंडी मांत्रिकाचा शिष्य आहें. मी बाहेरून कोठून नाहीं आलों. मी येथेंच असतों." तो तरुण म्हणाला.

"ब्रह्मदंडी मांत्रिक? कोण कुठें असतो तो?" लखूनें त्याला विचारलें.

"अरे खुळ्या! तुला हें सुद्धां माहीत नाहीं का?" म्हणत त्यानें काळभैरवासमोर साष्टांग करणाऱ्या काळभैरवाकडे बोट दाखविलें.

"तू डोक्यावर वीज पडावी असें मधां एकदम बोललास म्हणून मी किती भ्यालों होतों!" लखू तलवार व बाण हातांत घेत म्हणाला.

"तूं असा भिऊं लागलास तर पुढें येणाऱ्या मोठमोठ्या संकटांना तोंड देण्यास आवश्यक साहस तुझ्यांत कोठून उरणार?" तरुण म्हणाला.

"येणारें संकट! म्हणजे काय? मला नाहीं कळलें!" लखूनें चकित होऊन विचारलें. लखू विचार करूं लागला, त्या एक शिंगी घोड्याला पाहिलें तेव्हांपासून

आपण एकाहून एका मोठ्या संकटांत सांपडत गेलों आहों. त्यानें तो एक शिंगी घोडा कोठें दिसतो का पाहिलें. पण तो अदृश्य झाला होता.

"तूं कोणाला शोधतो आहेस?" त्या तरुणानें विचारलें.

लखू म्हणाला—"मी एका विक्षिप्त एक शिंगी घोड्यावर बसून आलों होतों. तो कोठें दिसत नाहीं. जवळपास कोठें तरी असेल म्हणून पहात होतों."

तो तरुण जोरानें हंसला व म्हणाला—"तो विक्षिप्त घोडा मीच! मी ब्रह्मदंडी मांत्रिकाचा शिष्य आहें हें मी थोड्या वेळापूर्वी तुला नव्हतें का सांगितलें? माझें नांव जयमल. मी तुला येथवर आणलें. म्हणून मी तुझ्या रक्षणासाठीं यथाशक्ति प्रयत्न करणार आहें."

त्याच्या बोलण्यावरून लखूनें मांत्रिक व त्याच्या शिष्यामध्यें कांहीं तरी वितुष्ट असावें हें ओळखलें. त्यानें गुहेंत वांकून पाहिलें. ब्रह्मदंडी मांत्रिक काळभैरवाच्या मूर्तीसमोर निश्चेष्ट पडलेला होता.

"तो निश्चेष्ट पडलेला आहे. आपण कांहीं केलें तरी त्याला कळण्यासारखें नाहीं. त्याला समाधीची मूर्छा आलेली आहे. आपण त्याला जागें केलें नाहीं तर सूर्यास्त होईपर्यंत तो तसाच पडून राहील." जयमल म्हणाला.

"बरें पण, तूं थोड्या वेळापूर्वी म्हणालास कीं माझ्यावर कांहीं तरी मोठें संकटें येणार आहे, तर तीं केव्हां व कोठून येणार आहेत?" लखूनें विचारलें.

जयमलनें ब्रह्मदंडी मांत्रिकाकडे बोट दाखविलें.

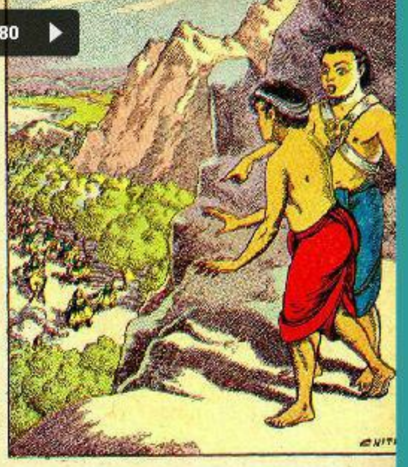
"तरमग, मी या डोंगरावरून पळून गेलों तर मला अडवायला कोण तेथें आहे?" लखूनें विचारलें.

जयमल स्मित करून लखूच्या खांद्यावर हात ठेवून त्याला गुहेच्या तोंडापासून थोडें दूर घेऊन गेला व म्हणाला—"जो एकदां या ब्रह्मदंडीच्या तावडींत सांपडला त्याला सुटका मिळणें सोपें नाहीं. म्हणून त्याचा वध केल्याशिवाय येथून निघून जाणें बरोबर नाहीं."

"तर मग, तें काम आतांच उरकून टाकूं या. अजून तो बेशुद्धच आहे. मी या तलवारीनें त्याला एका क्षणांत वाटेला लावतों." म्हणत लखू गुहेंत निघाला.

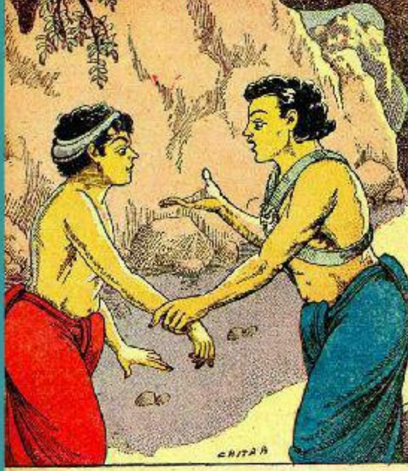
जयमल त्याला अडवून म्हणाला—"घाई करूं नकोस आपण दोघांनीं एक जुटीनें काम केलें तर आपल्याला निश्चितपणें यश मिळेल. आपलें आपसांत भांडण होत नाहीं तोपर्यंत कोणी आपल्या केसाला देखील धक्का पोंचवूं शकणार नाहीं. तूं त्याचा वध केलास तरी तुला काय फायदा होणार? तूं या डोंगरावरून पळून गेलास समज तरी तुला शत्रूचा गुप्तचर म्हणून ब्रह्मपुराचे सैनिक पकडून नेतील, हें विसरूं नकोस."

"अरे, त्या सैनिकांना एका विक्षिप्त पक्षानें कांहीं वेळापूर्वी पळवून लावलें हें मी स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहिलें." लखू म्हणाला.

तें ऐकून जयमल पुन्हां जोरानें हंसला. म्हणाला—"वेड्या! तो पण मीच होतों. नंतर तो लखूला बरोबर घेऊन दूर एका उंच टेंकडीवर पोंचला आणि खालच्या सखल प्रदेशाकडे बोट दाखवून म्हणाला—"खालीं पहा! हे सर्व सैनिक तुझ्या शोधार्थ हिंडत आहेत. त्यांनीं आतांपर्यंत सारें रान पालथें घातलें आहे. म्हणून तूं येथून निसटून गेलास तरी त्यांच्या हातांतून सुटणें तुला शक्य नाहीं."

लखूला तें सर्व पाहून आश्चर्य वाटलें. कारण त्याला खरोखरच शेकडों सैनिक व स्वार हिंडत असलेले दिसले. "म्हणजे

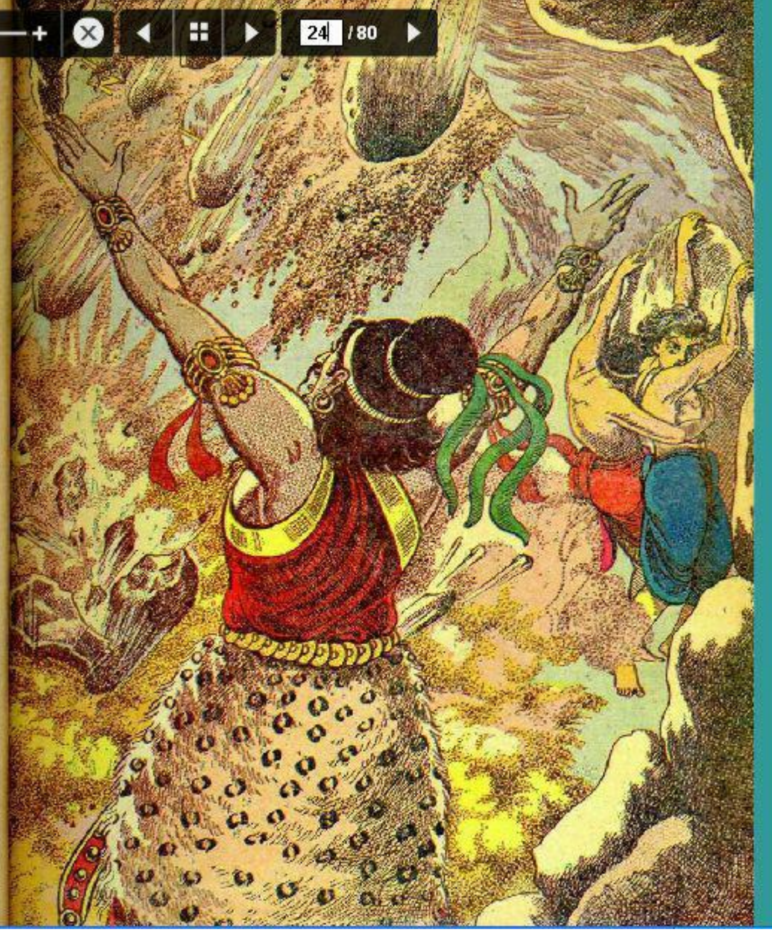

मांत्रिकानें काळभैरवाच्या डोळ्यांतून जें कांहीं दाखविलें होतें तें सर्व खोटें होतें म्हणा-बयाचें ?" लखूनें चकित होऊन विचारलें.

त्यांत तुला कांहीं शंका वाटते का ? मलाच त्यानें विक्षिप्त एक शिंगी घोडा करून पाठविलें होतें. तुझ्यावर संकट आलें कीं तूं खास पळणार हें जाणूनच त्यानें तुझ्या-विरुद्ध संकटाचें जाळें तुझ्या चारी बाजूला टाकलें व तूं माझ्यावर विश्वास टाकून त्याच्याहून मोठ्या संकटांत स्वतः होऊन उडी टाकलीस ! मला त्याच्या मंत्र शक्तिसमोर मान तुकवावी लागते व त्याची मदत करावी लागते. तुझ्या एका खांद्यावर जो सांपाचा तीळ आहे तो पाहून त्याला आनंद गगनांत मावेनासें झालें आहे. आजपर्यंत जें मंत्रबळ प्राप्त करून घेण्याच्या कामांत त्याला यश मिळालें नाहीं तें तुझ्या मदतीनें मिळेल अशी त्याला खात्री वाटते. तुझा उपयोग त्या कामा-साठीं तो करणार आहे." जयमल म्हणाला.

"तें मंत्रबळ किती प्रकारचें आणि कशा स्वरूपाचें आहे ?" लखूनें विचारलें.

जयमल लखूकडे पाहून थोडा हंसला व कांहीं वेळ त्याच्याकडेच पहात उभा राहिला. नंतर त्याचे दोन्हीं हात आपल्या हातांत घेत तो म्हणाला—"लखू आजपासून आपण दोघे मित्र झालों. काय वाटेल तें झालें तरी परस्परांची ही मैत्री कायम राहील. तुला मी एवढेंच सांगू इच्छितों कीं तुझ्यावरच नव्हें तर माझ्यावर देखील ह्या व्रह्मदंडी मांत्रिका मुळें संकट येणार आहे. आपणां दोघांत ऐक्य राहालें तर आपल्यापैकीं एकाचाहि जीव धोक्यांत नाहीं. एवढेंच नव्हें तर तो स्वतः करितां म्हणून जें मंत्रबळ मिळविण्या-च्या प्रयत्नांत आहे तें त्याच्याऐवजीं आपणां-लाच लाभेल. तो तुझा कशा तऱ्हेनें उपयोग करणार आहे ही गोष्ट........"

जयमलचें तें वाक्य अर्धेंच राहिलें व डोंगरांत एक वीज कडाडल्यासारखा आवाज झाला व भूकंपासारखी पृथ्वी डोलूं लागली. त्यानंतर मोठमोठे दगड व शिळा खालीं घसरूं लागल्या. लखू व जयमल ज्या दगडावर उभे होते तो सोडून पळाले. इतक्यांत ब्रह्मदंडी मांत्रिक गुहेंतून ओरडत बाहेर आला. रानाकडे पहात तो म्हणाला—"काळभैरवा! काळभैरवाची अपूर्व शक्ति! माझ्या मंत्राचा प्रभाव! डोंगरच डोलत आहे........हा: हा: हा:! हा: हा: हा:!!" असा जोर जोरानें हंसूं लागला. नंतर पुन्हां म्हणाला—"आतां वाटल्यास मी ह्या डोंगराला आकाशांत उडवूं शकतों. पहा ते राजाचे शिपाई व सैनिक! डोंगरावर चढणार होते काय! त्यांच्या डोक्यावर या मंत्रवलेल्या डोंगराचे दगड आदळत आहेत. आतां त्यांना सुटका नाहीं. पळून जाऊं लागले तरी मंत्रवलेले दगड त्यांचा पाठलाग करतील. हा: हा: हा: !!"

लखू व जयमलनें खालीं दरींत पाहिलें. मांत्रिक म्हणाला तसें राजाचें सैन्य पळत होतें व त्यांच्यावर दगडांचा मारा चालू होता. पायदळ सैन्य व घोडेस्वार दगडांच्या माराखालीं चिरडून गेले.

लखू कांहीं वेळ स्तब्ध जागच्या जागीं चकित होऊन तें भयंकर दृश्य पहात उभा राहिला. तें भयंकर दृश्य पाहून तो घाबरून गेला होता हें सांगण्याची गरजच नाहीं. तो स्वतःला सावरून उभा राहणार इतक्यांत मांत्रिक मोठ्यानें हंसून म्हणाला—"जयमल! माझ्या शिष्या! जा, लखूला चित्त्यांच्या गुहेसमोरच्या हत्तींच्या तलावांत स्नान घालून घेऊन ये. सूर्यास्तानंतर आपल्याला अनेक कामें करावयाचीं आहेत!" तो म्हणाला.

(पुढें चालू)

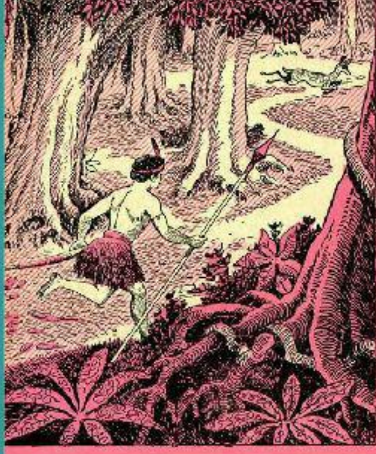

अनामक

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. झाडाजवळ गेला व झाडावरचें प्रेत काढून स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! अनामकासारख्या हट्टी माणसाच्या स्वभावांत देखील अयशस्वी झाल्यावर बदल झाला. पण तूं अनेक वेळां अयशस्वी झालास तरी तुझ्या स्वभावांत यत्किंचित देखील बदल झाला नाहीं. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी त्या अनामकाची गोष्ट तुला सांगणार आहें." असें सांगून वेताळानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

एका रानांत अनामक नांवाचा एक भिल्ल तरुण रहात असे. त्याच्या अंगांत हत्तीचें बळ होतें व तो वाघासिंहांशीं एकट्यानें झुंजत असे. त्याला स्वतःचें घर असें नव्हतें. झाडाखालीं किंवा नदीकाठीं सोईची जागा पाहून तो झोंपत असे.

वेताळाच्या गोष्टी

त्याच्याजवळ एक तलवार व भाला या खेरीज दुसरें शस्त्र नव्हतें. एकदां दुपारीं झाडाखालीं तो बसला असतां दूर नदी काठीं त्याला एक हरण दिसलें. तो त्याच्या पाठीमागून धावूं लागला. हरणाला जिवंत धरण्याचा त्याचा विचार होता. हरणाच्या बरोबरीनें धांवण्याची त्याला संवय होती. तो बराच वेळ हरणाच्या मागें धांवत राहिला, पण हरण त्याच्या हातीं आलें नाहीं. हरणाच्या मागें धांवत तो एका वाळवंटांत आला व तें वाळवंट ओलांडून एका अपरिचित अशा रानांत येऊन पोंचला. हरण अदृश्य झालें.

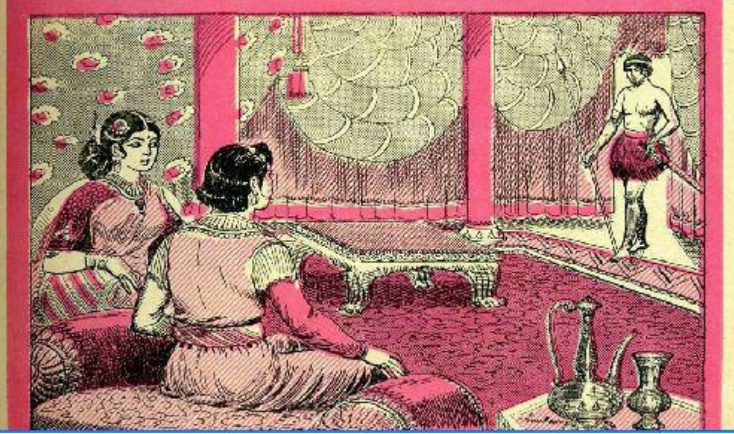
बराच वेळ उन्हांत धांवत राहिल्यानें अनामकाला खूप तहान लागली होती. त्याला भूक पण लागली होती. आतां परत आपल्या ओळखीच्या रानांत पोंचणें कठीण आहे व या रानांत पोटभर खायला मिळणें तर दूरच, उपाशी मरावें लागणार असा विचार करीत तो रानांत हिंडत असतां त्याला दूर थोडा धूर दिसला. तो त्या दिशेनें निघाला. वाटेंत त्याला एक ओढा दिसला. त्यानें पाणी पिऊन आपली तहान भागविली. पाण्यांत बुडी मारून आंघोळ केली व झाडावर चढून जांभळें व पेरू तोडून खाले. आतां त्याला हुरूप आला व तो त्या रानांत कोठें काय पाहण्यासारखें आहे, पाहूं लागला. ज्या बाजूला त्याला धूर दिसला होता त्याची आठवण झाली व तो तिकडे निघाला. जवळ गेल्यावर त्याला एक झोंपडें दिसलें. कोणत्या तरी ऋषीचा तो आश्रम असावा, तेथें पोटभर खायला मिळेल असा विचार करून तो त्या झोंपडींत शिरला.

पण त्याला वाटत होतें तसा तो ऋषीचा आश्रम नव्हता. आंत ऋषींच्या जागीं एक मदनाचा जणूं पुतळाच त्याला दिसला. त्याच्या शेजारीं अप्सरेसारखी सुंदर तरुणी बसली होती. वल्कल वस्त्रांच्या ऐवजीं राज-पुरुषांना साजतील अशीं वस्त्रें त्यांच्या अंगावर पाहून व आसनाऐवजीं गालिच्यावर गादी घालून लोडाशीं टेकून बसलेल्या त्या तरुण स्त्री पुरुषांना पाहून अनामकाला आश्चर्याचा धक्काच बसला. ती तरुणी वयानें त्याच्याहून मोठी दिसत होती.

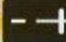
"यावें. दुरून कोठून तरी आलेले दिसतां! अक्का, यांना प्यायला थोडें पाणी दे!" तो तरुण म्हणाला. त्या तरुणीनें एका सुवर्णपात्रांत पाणी आणून अनामकाला प्यायला दिलें.

अनामकानें इतक्या सुंदर तरुणीला पूर्वीं कधीं पाहिलें नव्हतें. तिचें सौंदर्य पाहून तो मुग्ध झाला. म्हणाला—"काय पण रूप आहे! आज माझें भाग्यच उदयाला आलें म्हणावयाचें."

तो तरुण नम्रपणें त्याला म्हणाला—"तुम्ही कोण आम्हांला माहीत नाहीं. आमच्या घरीं अतिथि म्हणून आलां आहां. अतिथि हा देवासारखा असतो. तुमचें आतिथ्य करणें हें आमचें कर्तव्य आहे. आमचें आतिथ्य स्वीकार करून आपण आपल्या वाटेनें जावें." अशा विनम्र शब्दांत

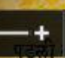

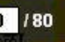

अशिष्ट व्यवहाराबद्दल अनामकाचा थोडा तिरस्कारपण त्यानें केला.

"माझें नांव अनामक आहे. तूं माझें शौर्य पराक्रम ओळखून बोलत नाहींसें दिसतें आहे. हत्तीचें बळ माझ्या अंगांत आहे. मी एकटा शंभर योद्ध्यांना पुरेसा आहें." अनामकानें जरा करड्या आवाजांत उत्तर दिलें.

"माझें नांव सुमित्र ! ही माझी थोरली बहीण माधवी. आम्ही विशाल नांवाच्या राजाचीं मुलें. आमचा मोठा भाऊ गादीवर बसला आहे. हा आमच्या वडिलांचा आश्रम आहे. वडील वारल्यानंतर आम्ही येथें राहूं लागलों." तरुण म्हणाला.

"तरमग मी तुझ्या बहिणीशीं लग्न करणार !" अनामक म्हणाला.

"पण लग्न करायचें नाहीं असा आमचा दोघांचा विचार आहे." सुमित्र म्हणाला.

अनामक दरडावून म्हणाला—"तुमची इच्छा नसेल. त्याची मला पर्वा नाहीं. माझी इच्छा आहे व तुझ्या बहिणीची इच्छा असो किंवा नसो, मी तिच्याशीं लग्न करण्याचें ठरविलें आहे."

तूं अतिथीच्या मर्यादेचें उल्लंघन करीत आहेस. बळजबरीनें कांहीं करावयाचा तुझा विचार असेल तर प्रथम माझ्याशीं द्वंद्व युद्धास तुला तयार झालें पाहिजे. चल बाहेर, आपण आपापल्या बळबळाची परीक्षा पाहूं या." असें म्हणत सुमित्र आपली तलवार उपसून झोंपडीच्या बाहेर गेला.

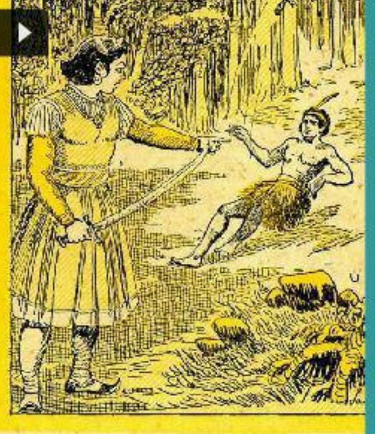
अनामकाचा पारा चढला. हा कालचा पोर माझ्यासारख्या कसलेल्या योद्ध्याची बरोबरी करणार आहे का ? पाहातों. असा विचार करून त्यानें देखील आपली तलवार उपसून सिंहासारखी सुमित्रावर झडप घातली. परंतु त्याचीच तलवार दूर जाऊन पडली। [illegible] जमिनीवर आदळला.

अनामकाला आश्चर्य वाटलें. तो तरुण इतका शूर व पराक्रमी असेल याची त्याला कल्पना देखील नव्हती. त्याहून आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे सुमित्रानें आपली तलवार फेंकून दिली व अनामकाला मांजराच्या पिल्लासारखा मानगुटी धरून उचलला व आकाशांत फेंकून पुन्हां वरच्यावर धरून अलगत खालीं जमिनीवर ठेवला.

आतां मात्र अनामकाची पांचावर धारण बसली. आपण पाहतों आहों हें सर्व स्वप्न तर नाहीं. अशी एक शंका त्याच्या मनांत येऊन गेली. हा मनुष्य आहे कीं राक्षस !

पण सुमित्र शांतपणें त्याला म्हणाला—"अतिथीचा वध करणें हें पाप आहे. तसें तुझ्याशीं माझें वैर तरी कोठें आहे ? तूं आंत ये आणि जेवून आपल्या घरीं जा."

अनामक पाळलेल्या जनावरासारखा सुमित्राच्या आज्ञेनें झोंपडींत गेला. त्याचा गर्व परिहार झाला होता. माधवीनें पानें मांडलीं व सुमित्र अनामकाबरोबर जेवायला बसला. अनामक खालीं मान घालून निमूटपणें जेवत होता. वर मान करून सुमित्राकडे किंवा माधवीकडे पाहण्याची त्याची हिंमतच

झाली नाहीं. तो जणुंकांहीं पानावर जें वाढलें होतें त्यांत कांहीं वाचीत होता.

जेवण झाल्यावर माधवीनें पानाचा डबा आणून ठेवला. नंतर अनामकाला एक धोतरजोडा देत व बरोबर खाण्यासाठीं एक डबा देत ती म्हणाली—"दादा ! हें घेऊन जा बरोबर !"

अनामकाची वाचाच बंद झाली होती. हे किती थोर लोक आहेत आणि यांच्यासमोर आपण किती तुच्छ ! जमिनीवर चालणाऱ्या किड्याहूनहि क्षुद्र. आपण आजपर्यंत रानटी लोकांसारखें राहून सारें आयुष्य

फुकट घालविलें. कांहीं शिकलों नाहीं. आपल्यांत व जनावरांत काय फरक ? इनकें श्रीमंत, पण किती विनम्र ! यांच्यासारखी सभ्यता व संस्कृति आपल्या नशिबीं कधीं येईल का ? त्यांचें आतिथ्य संपल्यावर अनामक एक क्षणभर देखील तेथें थांबू शकला नाहीं.

त्यानंतर अनामकाच्या आयुष्यांत पुष्कळ बदल झाला. तो आपल्या जातीच्या इतर लोकांबरोबर राहूं लागला. एकटेपणा त्याला असह्य वाटूं लागला. विद्याभ्यास करून तो स्वतः सभ्य झाला व त्याच्या जातीचा राजा झाला. त्यानें आपल्या जातीचा देखील उद्धार केला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें— "राजा, अनामक याच्या स्वभावांत बदल झाला तो सुमित्रानें आपलें शौर्य दाखवून पराभव केला म्हणून कीं दोघां बहीण-भावंडांचा त्याच्याशीं जो सद्व्यवहार होता त्यामुळें ? याचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील, हें विसरूं नकोस."

"कोणी शक्ति दाखवून पराभव केला तर पराभव झालेला मनुष्य स्वस्थ बसत नाहीं. आपली शक्ति वाढवून आपल्या शत्रूचा पराभव करण्याचा यत्न करतो. परंतु सुमित्र व त्याची बहीण माधवी यांच्या सद्व्यवहारामुळें अनामकाचा जो नैतिक पराभव झाला त्यामुळें त्याच्या मनांत इतका बदल झाला."

अशा प्रकारें विक्रमार्कांचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतावरोबर अदृश्य झाला व पुन्हां झाडावर जाऊन बसला. (कल्पित)

लबाड नौकर

एका गांवीं एक श्रीमंत वाणी रहात असे. त्याची बायको वारल्यानंतर त्यानें एक नोकर सैंपाक करायला म्हणून ठेवला. तो घरांतली झाडलोट करी व मालकासाठीं सैंपाक देखील करी. तो सैंपाक उत्तम करीत असे. म्हणून मालकाला कधीं जेवणाची काळजी वाटत नसे.

आंब्यांचा मोसम होता. त्याच्या मित्रानें त्याला आढीतून दहा पिकलेले आंबे काढून दिले आणि म्हणाला—"हे आमच्या बागेंतले आपूस आंबे आहेत. खाऊन तर पहा. मुंबईच्या बाजारांत हा आंबा नऊ रुपये डझन जातो." वाण्यानें फक्त दोनच आंबे घेतले आणि घरीं आला.

आंब्यांचा रंग पाहूनच त्याच्या तोंडाला पाणी सुटलें होतें. मग वास पाहिल्यावर तर त्याला धीरच उरला नाहीं. त्यानें नोकराला सांगितलें, छान धुवून कापून ठेव. मी आलोंच.

आंबे पाहून नोकराला राहवलें नाहीं. आंबे कापल्यावर त्याला मोह आवरेना. त्यानें एक फोड जिभेला लावून पाहिली आणि शेवटीं खाऊन टाकली. खाल्ल्याचें कळूं नये म्हणून लहान लहान पुष्कळ फोडी केल्या. मग त्यानें विचार केला, यांतल्या चार फोडी खाल्ल्या तरी कोणाला कळणार नाहीं. त्यानें आणखी दोन तीन फोडी खाल्ल्या. एकदां चंव कळल्यावर राहवेना व एकेक फोड तो खाऊं लागला. अर्धा अधिक आंबा खाऊन टाकल्यावर त्याला भान आलें, आतां मालकानें विचारलें तर काय उत्तर द्यायचें ? मी आंबा खाल्ला असें मालकाला कळलें तर मालक रागावणार. तेव्हां खोटें

श्री. सा. वा. वणी

बोलून वेळ मारून नेण्याव्यतिरिक्त दुसरा उपाय नाहीं. असा विचार करून त्यानें उरलेला आंबा देखील खाऊन टाकला. त्यानें कोयी व सालें कोणाच्या नजरेस पडणार नाहींत अशा तऱ्हेनें दूर फेंकून दिली आणि मालकाची वाट पहात बसला.

वाण्याला तेवढ्यांत कांहीं घाईचें काम निघालें म्हणून बाजारांत गेला. घरीं परत येत असतां वाटेंत त्याला एक साधु भेटला. त्यानें साधूला घरीं जेवायला बोलाविलें. तो साधु काशी प्रयागची यात्रा करून रामेश्वराकडे निघाला होता. त्याला जेवण वाढलें तर पुण्यलाभ होईल म्हणून त्यानें बोलावलें होतें. साधूला बाहेर वऱ्हांड्यांत बसायला सांगून स्वतः आंत गेला व सैंपाक्याला म्हणाला—"एका साधूला जेवायला बोलावलें आहे. आंब्याच्या चार चार फोडी पानांतच वाढ. आंबा कापून ठेवला आहेस ना?"

"आंबा कापायला सुरी चाकू कांहीं नाहीं आपल्याकडे. एक सुरी आहे पण ती बोथट आहे." असें सांगून त्या नोकरानें एक सुरी आणून मालकाला दाखविली.

मालक ती सुरी घेऊन मागच्या दारीं बसून दगडावर घासूं लागला. घरीं आलेल्या

साधूला आंबा खायला दिल्याशिवाय परत पाठवणें त्याला आवडलें नाहीं.

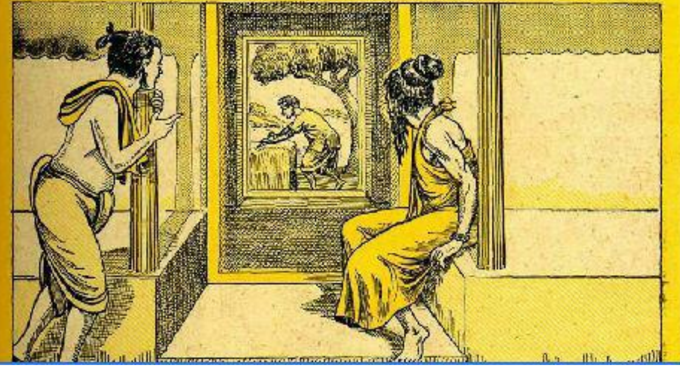
मालक मागच्या दारीं निघून गेल्यावर नोकर बाहेर आला व साधूला विचारूं लागला—"तुम्ही ह्या घरीं कशाला आलांत? तुम्हांला माहीत नाहीं का? ह्या घरीं आलेला पाहुणा पुन्हां जिवंत परत जात नाहीं."

"म्हणजे! मला यानें जेवायला बोलावलें म्हणून मी आलों!" साधू म्हणाला.

"बुवा! आतां मी काय सांगूं? अहो, आमचे मालक शक्तिपूजक आहेत. महिन्यांतून एक तरी बळी देतात. ते पहिल्यानें कान कापून घेतात व शेवटीं मान कापतात. मी खरें तें सांगितलें. आतां तुमचें तुम्ही पहा. पहा, ते सुरी घेऊन मागें धार करायला घेऊन गेले आहेत." नोकरानें एक लोणकढी थाप दिली.

तें ऐकून साधू घाबरूनच गेला. आपण एक क्षणभर देखील येथें थांबलों तर आपल्या प्राणावरच बेतणार असा विचार करून साधूनें तेथून पाय काढला.

थोड्या वेळानें वाणी सुरी घेऊन घरांत आला. म्हणाला—"ही घे सुरी. छान धार करून आणली आहे. लवकर आंबे कापून

पानें वाढ. बिचारा साधू पहा भुकेला, किती वेळ झाला बसून राहिला आहे."

"आहेत कोठें आंबे ? तो साधू तरी कोठें आहे ? तुम्हांला पहायला म्हणून मी आंत आलों होतों. तेवढ्यांत स्वारी घरांत शिरली व आंबे उचलून पसार झाली. मी धांवत आलों. पण काय उपयोग ?" नोकर म्हणाला.

"दोन्ही आंबे घेऊन गेला! मोठा वस्ताद दिसतो आहे! साव समजून बोलावून घेऊन आलों आणि शेवटीं चोरच निघाला. पण तूं नुसता पहात काय बसलास ?" वाण्यानें विचारलें.

"मी खरेंच धांवलों मागें. पण स्वारीनें मागें वळून पाहिलें नाहीं." नोकर म्हणाला.

वाण्यानें वाद घालण्यांत जास्त वेळ घालवला नाहीं. साधूच्या मागें जोरानें धांवला. हातांत पाजळवलेली सुरी तशीच होती. दूर साधू दिसल्याबरोबर तो मोठ्यानें ओरडून म्हणाला—"बुवा! अहो बुवा! थांबा जरा!"

साधूनें मागें वळून पाहिलें. वाण्याच्या हातांत सुरी पाहून तो जास्तच घाबरला व जोरानें पळूं लागला.

"बुवा! मला दोन्ही नकोत. एकच पुरे!" वाणी म्हणाला.

तें ऐकून साधू जास्तच घाबरला. आपला एक कान कापून घेण्यासाठीं येत आहे. वाण्याच्या नोकरानें सांगितलें तें सर्व त्याला आतां खरेंच वाटलें. तो आणखी जोरानें पळूं लागला. वाणी निराश होऊन परतला. त्याला पकडणें आतां शक्य नाहीं ह्याची खात्री झाल्यावर तो करणार तरी काय ?

लबाड नोकर मात्र आंबे पचल्याबद्दल पोटावर हात फिरवीत सैंपाकघरांत निघून गेला.

सत्यवादी

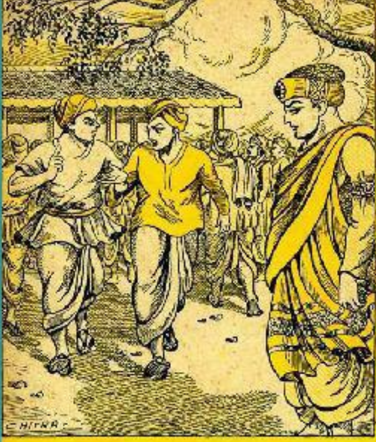
असत्यवादीची गोष्ट ऐकल्यावर अर्थातच मुलांनीं प्रश्न केला—"म्हणजे खरें बोलणें हें सोपें आहे व खोटें बोलणें हें कठीण आहे! मग खोटें बोलणारालाच बक्षिसें मिळालीं पाहिजेत! पण आमचे मास्तर खोटें बोलणारालाच कां मार देतात ? आई व बाबा सुद्धां खोटें बोललें तर रागावतात!"

आजोबा थोडें स्मित करून चिमूटभर तपकीर नाकांत कोंबीत म्हणाले—"कोण म्हणालें, खोटें बोलणें कठीण आहे ? मी जर म्हणालों कीं मी असत्यवादीची गोष्ट तुम्हांला सांगितलीच नाहीं तर त्यांत कठीण असें काय आहे, तुम्हीच सांगा! सत्यवादी देखील खोटें बोलला होता कीं नाहीं ? खोटें बोलणें त्याला कठीण वाटलें का ?"

"कळलें, कळलें! खोटें बोलून तें खरें वाटलें पाहिजे. होय कीं नाहीं, आजोबा!" मुलें म्हणालीं.

"बरोबर! आतां कळलें तुम्हांला कीं खोट्याला खरें करून दाखवणें हें कठीण आहे! पण असलें खोटें बोलून कोणाचें हित होणार आहे का ? थोडी करमणूक मात्र होते. तुम्ही म्हणालांत खरें बोलणें सोपें आहे. पण एखाद्या प्रश्नाच्या बुडाशीं खरें काय आहे याची माहिती काढणें किती कठीण आहे हें माहीत आहे का तुम्हांला ? खरें कीं खोटें त्या परमेश्वरालाच माहीत असें आपण जें म्हणतों त्याचें कारण पण हेंच. असत्यवादी लोकांपेक्षां सत्यवादी लोकांमुळेंच जगाचें हित होतें."

सौ. रमाबाई सोमण

"तरमग राजा खरें बोलणाराला मोठा पगार देऊन कां नाहीं आपल्या दरबारांत नेमीत?" मुलांनीं पृच्छा केली.

"नेमतात! सत्यवादी त्या राजाच्या पदरची नोकरी सोडून दुसऱ्या राजाकडे गेला." आजोबा म्हणाले.

"सत्यवादीनें तेथें काय केलें?" मुलांनीं विचारलें.

"तेंच तर मी आज सांगणार आहें!" असें सांगून आजोबांनीं गोष्टीला आरंभ केला.

राजाच्या दरबारीं एक न्यायाधीश होता. पण तो थोडा चक्रम होता. कोणी फिर्याद घेऊन आला कीं तो म्हणे, याला साक्षीदार कोण? साक्षीदार जास्त असतील त्यांच्या बाजूनें तो निवाडा देत असे. थोडक्यांत तो साक्षीवादी होता.

नव्या राजाच्या दरबारीं नोकरी लागल्यानंतर सत्यवादीला हें कळलें. त्यानें गुप्तपणें चवकशी करण्याचें काम आरंभ केलें. राजाला राग येईल हें देखील त्याला माहीत होतें. पण तो कर्तव्याला जागला व गरीब प्रजेच्या हितासाठीं ती जोखीम अंगावर घ्यायला तयार झाला.

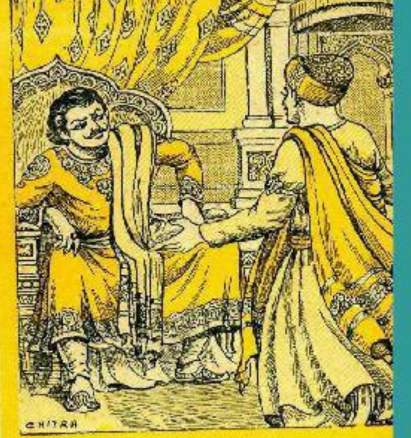
एकदां एका माणसाची गाय चोरीला गेली. त्यानें राजदरबारीं फिर्याद केली. त्याचें गाऱ्हाणें या न्यायाधिशाकडे चवकशी साठीं आलें. चोरी करणाऱ्यानें साक्षीदार आणले. त्यांनीं सर्वांनीं सांगितलें कीं त्यानें चोरी केलेली नाहीं. ज्याची गाय चोरीला गेली होती त्याच्याकडे कोणी साक्षीदार नव्हते. तेव्हां न्यायाधिशानें त्याच्या विरुद्ध निर्णय दिला.

तें सर्व पाहून सत्यवादी राजाकडे गेला व त्याला म्हणाला—"हा न्याय नाहीं, अन्याय आहे. आणि मला असें सांगावयाचें आहे कीं ह्या न्यायाधिशाचा न्याय म्हणजे एक नाटक आहे. त्यामुळें आपल्या कीर्तीला कलंक मात्र लागत आहे."

तें ऐकून राजाला आश्चर्य वाटलें व तो म्हणतो तें खोटें आहे असेंहि वाटलें. तरी तो म्हणाला—"तुला हें सर्व साबीत करून दाखवावें लागेल हें विसरूं नकोस." असें सांगून राजानें त्याला निरोप दिला.

पुढें कांहीं दिवसांनीं एक गोष्ट घडली. राजा रोज संध्याकाळीं आपल्या नातवंडांबरोबर उद्यानांत फिरावयास जात असे. तेथें काळोख पडेपर्यंत तो हिंडे फिरे व काळोख पडल्यावर राजवाड्यांत परत येई.

एकदां राजा नेहमींप्रमाणें नातवंडांबरोबर बागेंत फिरायला गेला. कांहीं नातवंडें आधींच बागेंत पोंचली होतीं. मुलें बराच वेळ खेळत होतीं. राजा संगमरमरी बांकावर बसून गंमत पहात होता. तेवढ्यांत माळी कांहीं पेरू धुवून पुसून घेऊन आला. त्यानें ते राजासमोर ठेवले आणि निघून गेला. नातवंडें धांवत आलीं आणि राजाच्या चारीबाजूला घोळका करून उभीं राहलीं. राजानें पेरू कापून त्यांना खायला दिले. संध्याकाळ होईपर्यंत राजा बागेंत बसला होता. नंतर मुलांना खेळायला सांगून राजा पुढं राजवाड्यांत परतला.

राजा घरीं परत आल्यानंतर अर्ध्या तासानें मुलें पण घरीं परत आलीं. एक नातू रडत होता. त्याचें बोट कापलें होतें व रक्त येत होतें. चवकशी करतां कळलें कीं संगमरमरी दगडावर कांहीं तरी हाताला लागलें व बोट कापलें गेलें.

राजानें जखम धुवून मलम लावलें व पट्टी बांधून ठेवायला सांगितलें. दुसऱ्यादिवशीं त्यानें न्यायाधिशाला बोलावून चवकशी करायला सांगितलें. न्यायाधिशानें चवकशी शिवायच माळ्याचा अपराध आहे असा निर्णय दिला. बागेंत स्वच्छता ठेवणें हें

चांदोबा

माळ्याचें काम आहे. त्यानें निष्काळजीपणा दाखविला म्हणून बोट कापलें गेलें. महाराजांची बसण्याची जागा व मुलांची खेळण्याची जागा त्यानें स्वच्छ ठेवली नाहीं म्हणून मुलाच्या बोटाला कांहीं तरी बोचलें किंवा लागलें म्हणून बोट कापलें गेलें. निराळ्या पुराव्याची गरजच नाहीं.

तें ऐकून सत्यवादीला आश्चर्य वाटलें. तो दरबारांत उभा राहून म्हणाला—"महाराज! याला न्याय-विचार म्हणतां येणार नाहीं. अपराध्याला बोलावून त्याचा काय अपराध आहे हें सांगितल्याशिवाय व त्याचें काय म्हणणें आहे हें ऐकून घेतल्याशिवाय न्याय कसा होऊं शकेल?"

राजानें सत्यवादीला न्यायाधिशाच्या अन्यायीपणाची चवकशी करण्याचा अधिकार दिला. राजानें माळ्याला बोलावून आणण्यास सांगितलें. सत्यवादीनें माळ्याला विचारलें तेव्हां तो म्हणाला—"मी दिवसांतून तीनदां बागेची सफाई करतों. प्रत्येक बांक खुर्ची पुसतों. काल संध्याकाळीं महाराज येण्यापूर्वीच मी तें बांक छान पुसून ठेवलें होतें.

सत्यवादीनें एका नोकराला त्या बांकावर कांहीं असेल तर तें घेऊन यायला सांगितलें.

नोकर धांवत गेला व एक चाकू घेऊन परत आला. तो राजाचाच चाकू होता. त्याच चाकूनें राजानें आंबा कापला होता व चाकू तसाच टाकून आला होता. काळोखांत मुलाचा हात लागला व बोट कापलें.

हें सर्व कळल्यावर सत्यवादीनें राजाला विचारलें—"महाराज, हा चाकू तेथें कोणी टाकला?"

राजा—"मी!"

सत्यवादी—हा निष्काळजीपणा कोणाचा? आपला कीं माळ्याचा?

राजा—माझा!

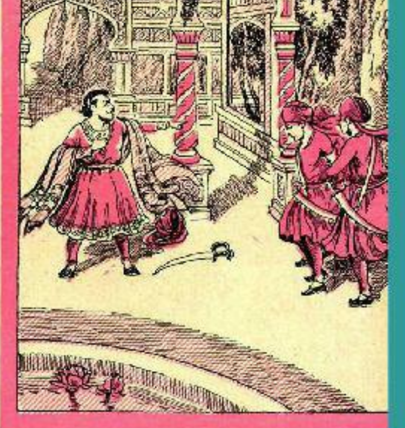
सत्यवादी—मग या अपराधाबद्दल माळ्याला शिक्षा करणें न्याय्य होईल कीं नाहीं याचा आपणच विचार करावा. न्याय हा आंधळा असतो. त्याला राजा रंक, लहान थोर हा फरक कळत नाहीं. जो समोर पुरावा असेल त्याच्या आधारें जो अपराधी असेल त्याला तो शिक्षा देतो. सत्य सदा अप्रिय असतें. माझ्या मतें ह्या बाबतींत आपला अपराध आहे, माळ्याचा नाहीं.

राजा गुणी होता. त्याला राग येण्याऐवजीं आनंदच झाला. त्यानें सत्यवादीला पगारवाढ दिली व त्याचा हुद्दा वाढवला.

पुढें कांहीं दिवसांनीं राजा बागेंत गेला. नेहमीप्रमाणें तो मुलांबरोबर कांहीं वेळ खेळत बसला व संध्याकाळीं राजवाड्याकडे परतला. बागेच्या फाटकाजवळ पोंचतांच पाहरेकऱ्यानें आपली तलवार राजाच्या डोक्यावर फेंकली व त्यामुळें राजाचा मुकुट खालीं पडला.

राजाला मनस्वी राग आला पाहरेकऱ्यांनीं तलवार फेंकणाऱ्या पाहरेकऱ्याच्या मुसक्या बांधल्या व त्याला राजासमोर उभें केलें.

"या दुष्टाला कैदेंत टाका. याला राजद्रोहाबद्दल शिक्षा झालीच पाहिजे." असें सांगून राजा राजवाड्यांत निघून गेला. सर्व दरबारी राजवाड्यांत धांवत आले व दैव कृपेनें राजाचा बचाव झाला याबद्दल त्यांनीं राजाचें अभिनंदन केलें. राजानें न्यायाधिशाला व सत्यवादीला बोलावून घडलेली गोष्ट सांगून चवकशी करण्यास सांगितलें.

न्यायाधिशानें राजद्रोहाला प्राणदंडाची शिक्षा असते असें सांगून शिरच्छेदाची शिक्षा सांगितली.

पण सत्यवादी म्हणाला—"अपराध साबीत केल्या खेरीज शिक्षा सांगणें न्यायविरुद्ध आहे. त्याला राजाचा वधच करावयाचा होता तर इतक्या पाहरेकऱ्यांसमक्ष तो वध करायला कां

गेला असता ? राजा झोंपला असतां किंवा बेसावध असतां वध करतां आला असता.

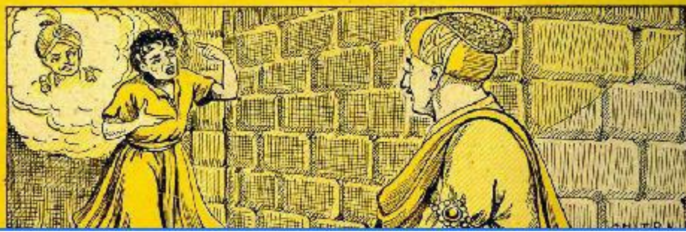
तो कांहीं लोकांना बरोबर घेऊन तुरुंगांत त्या पाहरेकऱ्याला जेथें कोंडून ठेवलें होतें तेथें गेला व त्यानें त्या पाहरेकऱ्याला तलवार फेंकण्याचें कारण विचारलें.

बिचारा रडूं लागला व म्हणाला—" आपल्या मायबाप महाराजांना ठार करण्याचा विचार तरी कोणाच्या मनांत येईल का ? त्यांच्या मुकुटांत मला एक सांप दिसला. त्याला मारण्यासाठीं मी तलवार फेंकली."

सत्यवादी तेथून बागेंत गेला. त्यानें ती जागा पाहिली. तेथें खरोखरच एक लहान सांप त्याला दिसला. पण तो खरा सांप नव्हता खेळांतला कापडी किंवा कागदी सांप होता. राजाच्या नातवंडांनीं गमती जमतींत आजोबांना कळल्याशिवायच त्यांच्या मुकुटांत ठेवला होता. सत्यवादीनें ही गोष्ट राजाच्या नातवंडांना विचारून त्यांच्याकडून काढून घेतली होती. यावरून पाहरेकरी राजद्रोही नसून राजभक्त होता हें सिद्ध झालें.

सत्यवादीनें ही चवकशी करून राजाला तो सर्व वृत्तांत निवेदन केला. तेव्हां राजाला समजलें कीं न्यायाधीश न्यायाच्या नांवाखालीं अन्याय करीत आहे. कित्येक निरपराध लोकांना त्यानें शिक्षा केली होती व कित्येक अपराधी लबाडी करून सुटले होते. म्हणून त्यानें त्या न्यायाधिशाला कामावरून कमी केलें व त्याच्या जागीं सत्यवादीला नेमलें.

" यावरून काय कळतें सांगा पाहूं ?" आजोबांनीं नातवंडांना प्रश्न टाकला. तेव्हां मुलें म्हणालीं—" यावरून खोटें खऱ्यासारखें सांगणारापेक्षां खरें बोलणारा व खऱ्याचा शोध काढणाराच थोर होय !"

बिरबलाचें चातुर्य

[२]

बिरबलाच्या चातुर्याच्या गोष्टी परदेशांतील दरबारांत देखील पोंचूं लागल्या. पर्शियाच्या बादशहाच्या कानांवर त्याची कीर्ति पोंचली तेव्हां त्यानें अकबर बादशहाला पत्र लिहून बिरबलाला आपल्या दरबारीं कांहीं दिवस पाठवून द्यावें, अशी विनंति केली. अकबर बादशहानें त्या विनंतीस मान देऊन बिरबलाला पर्शियाच्या राजाकडे पाठविलें.

बिरबल येत असल्याचें ऐकून पर्शियाच्या राजानें त्याच्या चातुर्याची परीक्षा घेण्यासाठीं एक उपाय योजला. बादशहानें सर्व दरबारी लोकांना बादशहासारखाच पोशाख करून दरबारांत यावयास सांगितलें. सर्व आपापल्या जागीं बसले. स्वतः बादशहा देखील दरबारी लोकांबरोबरच जाऊन बसला.

ठरल्या वेळीं बिरबल दरबारांत आला. त्यानें दरबारांत जाऊल टाकल्याबरोबर ओळखलें कीं आपली परीक्षा घेण्यासाठींच सर्व बादशहासारखा पोशाख करून आले आहेत. पण बादशहा जेथें बसले होते तिकडे सरळ तो गेला आणि त्याला लवून मुजरा केला. बादशहाला आश्चर्य वाटलें त्यानें बिरबलाचें अभिनंदन करून, बादशहा कोण आहे हें तूं कसें ओळखलेंस हें विचारलें. तेव्हां बिरबल सहज स्मित करून म्हणाला—"सर्वांची नजर आपल्यावर खिळून होती. आपली नजर मात्र सर्वांवर होती. त्यावरून दरबारांत मुख्य व्यक्ति कोण हें ओळखणें मला कठीण नव्हतें." पर्शियाच्या बादशहानें खूष होऊन बिरबलाला 'बुद्धिसागर' ही पदवी दिली.

श्री वा. ना. पवार

एकदां अकबर बादशहानें विचारलें–"जगांत आंधळ्यांची संख्या जास्त आहे कीं डोळसांची ?"

"उद्यां सांगतों." बिरबल म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं बिरबल, बादशहा नदीकाठीं रोज फिरायला जात असे त्या बाजूला एक खाट विणायला बसला. बादशहानें तेथें आल्यावर त्याला विचारलें–"बिरबल हें काय रे करतो आहेस ?" बिरबलानें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. कागदावर बादशहाचें नांव मात्र टिपून ठेवलें.

कित्येक लहानथोर लोक त्या जागीं आले गेले. प्रत्येकानें त्याला तोच प्रश्न केला. बिरबलानें त्यांचीं नांवें त्या कागदावर टिपून ठेवलीं ? फक्त एका दोघांनीं बिरबलाला विचारलें–"बिरबल ही खाट कोणाकरितां विणतो आहेस ?" बिरबलानें त्यांचीं नांवें दुसऱ्या कागदावर टिपून ठेवलीं.

खाट विणून झाल्यावर बिरबलानें ज्या कागदावर जास्त नांवें होतीं त्यावर आंधळे हें शीर्षक लिहिलें व ज्या कागदावर फक्त दोन नांवें होतीं त्यावर डोळस हें शीर्षक लिहून बादशहाला दोन्ही याद्या दाखवल्या. आंधळ्यांच्या यादींत बादशहाचें नांव सर्वांत प्रथम होतें. तें पाहून बादशहाला अर्थातच राग आला. तो म्हणाला–"तूं मला आंधळ्यांत काढलेंस ?"

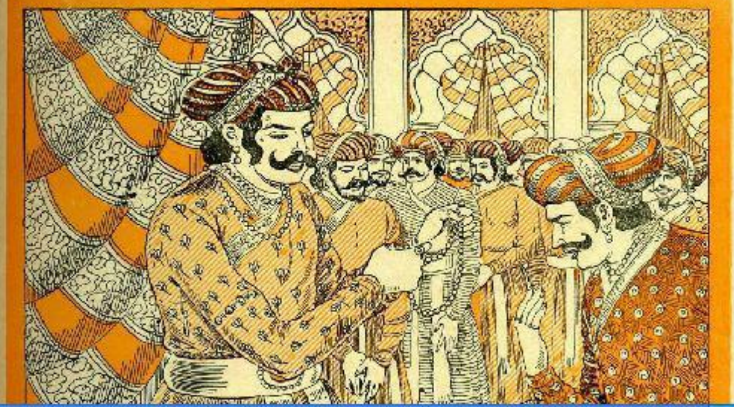
"मी खाट विणीत होतों, हें पाहून सुद्धां आपण विचारलेंत–बिरबल, हें रे काय करतोस ? आपल्या मागून इतरांनीं तोच प्रश्न केला. आतां मी डोळसांच्या यादींत आपलें नांव कसें लिहूं ?" बिरबलानें उत्तरादाखल बादशहालाच विचारलें.

एकदां बिरबल कोठें तरी मेजवानीला गेला होता. बादशहानें मेजवानीचें वर्णन करायला सांगितल्यावर बिरबलानें तिखट मीठ लावून मेजवानीचें वर्णन केलें व पक्वान्नांचीं नांवें मोजीत गेला. प्रत्येक पक्वान्नाचें वर्णन संपल्यावर बादशहा त्याला विचारीत–"त्यानंतर ?" व बिरबल दुसऱ्या पक्वान्नाचें वर्णन सुरू करी. असें बराच वेळ चालू होतें. मध्येंच कांहीं तरी काम निघालें म्हणून बिरबलाचें वर्णन अर्धवट राहालें.

कांहीं दिवसांनीं अकबर व बिरबल यांची अचानक गांठ पडली. तेव्हां बादशहानें बिरबलाच्या हजरजबाबी स्वभावाची पारख घेण्यासाठीं विचारलें–"त्यानंतर बिरबल ?" बिरबल उत्तरला–"त्यानंतर मेथीची भाजी !" बादशहा इतका खूष झाला कीं त्यानें गळ्यांतला मोत्याचा हार काढून बिरबलाला दिला. सर्व दरबारी थक्क झाले. त्यांना वाटलें कीं बादशहाला मेथीची भाजी फार आवडत असावी. घरीं जाऊन मेथीची भाजी चांदीच्या भांड्यांत घेऊन बादशहाकडे आले. बादशहानें त्यांना विचारलें–"काय आहे ?"

दरबारी म्हणाले–"मेथीची भाजी !"

बादशहा चाणाक्ष होता. त्याला त्यांचा मूर्खपणा कळला व तो म्हणाला–"तुमच्या-

सारख्या मूर्खांना आपल्या दरबारांत ठेवण्या-पेक्षां तुरुगांत किंवा वेड्यांच्या दवाखान्यांत कोंडून ठेवलें तर बरें होईल !"

सर्वांनीं चुकीबद्दल बादशहाजवळ माफी मागितली.

एकदां दिल्लीच्या एका मोठ्या व्यापाऱ्याच्या घरीं चोरी झाली. तो बिरबलाकडे गेला आणि म्हणाला—"माझ्या घरची मोहरांची एक थैली चोरीला गेली आहे. माझ्या घरीं सहा नोकर आहेत. त्यांच्यापैकींच एकानें कोणी केली असावी असा मला संशय आहे. म्हणून सल्ला घ्यायला आलों आहें."

बिरबल म्हणाला—"तुम्ही घरीं जाऊन आपल्या सहाहि नोकरांना माझ्याकडे पाठवून द्या. कोण चोर आहे हें मी शोधून काढतों."

नोकर येण्यापूर्वींच बिरबलनें सारख्या लांबीच्या सहा काठ्या तयार करून ठेवल्या. नोकर आल्यावर तो म्हणाला—"तुमच्या मालकाच्या घरीं चोरी झाली आहे असें ऐकतों व ही चोरी तुमच्यापैकीं एकानें केली आहे, हें देखील मला कळलें आहे."

बिरबलाचें बोलणें पुरें होण्यापूर्वींच हात जोडून प्रत्येक जण म्हणाला—"आम्हांला नाहीं माहीत केव्हां चोरी झाली.

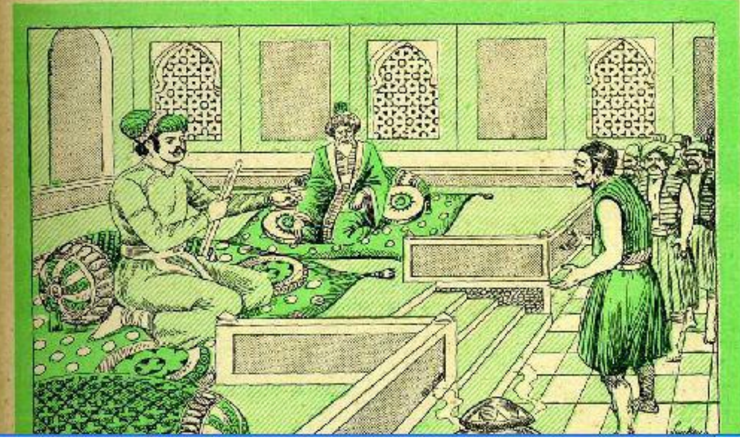
"कोणी चोरी केली हें नाहीं मी विचारीत तुम्हांला. हिमालयांत राहणाऱ्या एका योग्यानें ह्या मंत्रबलेल्या काठ्या मला दिलेल्या आहेत. जो चोर असेल त्याची काठी एका रात्रींत एक बोट लांब होते. तुम्ही ही एकेक काठी घेऊन येथेंच माझ्या घरीं रात्रीं झोंपा. तुम्हांला मी निरनिराळ्या खोलींत ठेवतों." बिरबल म्हणाला.

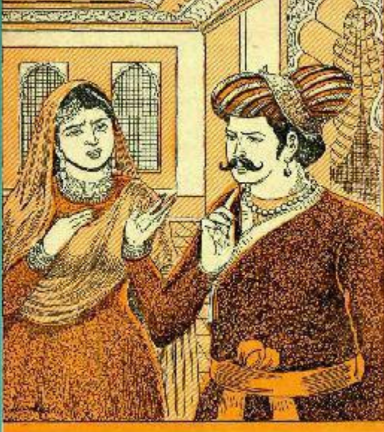
त्या दिवशीं नोकरांना बिरबलाच्या घरीं झोंपावें लागलें. ज्यानें चोरी केली होती त्याला झोंप लागली नाहीं. त्याला वाटलें की आपली काठी रात्र भरांत एक बोट वाढणार. तेव्हां ही काठी एक बोट कापून टाकावी म्हणजे एक बोट वाढली तरी ती इतर काठ्यांच्या लांबीची होईल. त्यानें तसें केलें आणि निश्चित होऊन झोंपी गेला.

उजाडल्यावर बिरबलानें सर्वांना आपापली काठी घेऊन यायला सांगितलें. सर्व आल्यावर त्यानें विचारलें—"सर्वांना स्वस्थ झोप लागली होती ना? हो, काल तुम्हांला मी या मंत्रबलेल्या काठ्यांची गोष्ट सांगतांना एक चूक केली होती. ज्यानें चोरी केली असेल त्याची काठी एक बोट लांब होते असें मी म्हणालों. खरें म्हणजे ती एक बोट आखूड होते. बरें, आणा आतां आपापल्या काठ्या. ज्याची काठी आखूड झाली असेल तो चोर आहे."

आतां सुटका नाहीं हें ओळखून ज्या नोकरानें चोरी केली होती त्यानें आपली चोरी कबूल केली आणि मालकाला मोहरांची थैली परत केली.

अकबरानें आपल्या राणीशीं बरेच दिवस, कां कोणास ठाऊक अबोला धरला होता. राणीला कारण कळलें नाहीं व ती फार काळजींत पडली, तिनें बिरबलाला बोलवून त्याचा सल्ला घेतला.

बिरबलाला अंतःपुरांत जायला मनाई नव्हती. तो आल्यावर राणी म्हणाली—"कां कोणास ठाऊक गेले कांहीं दिवस बादशहा माझ्याशीं बोलले नाहींत. ते माझ्यावर रागावले तर नाहींत असा एक संशय आहे. पण राग कां हें मात्र कळलें नाहीं."

"ते रागावले आहेत असा संशय आपल्या मनांत येण्याचें कारण काय?" बिरबलानें विचारलें.

"ते कांहीं बोलतील किंवा कांहीं करतील तर मी स्वतःच राग येण्याचें कारण ओळखूं शकेन. पण हेंच पहा, गेले कांहीं दिवस माझी तब्येत बरी नाहीं. हें बादशहांना चांगलें माहीत आहे. माझ्या सेवेला पुष्कळ दासी आहेत. हकीम येतो, औषध पाणी करतो. सर्व कांहीं ठीक आहे. परंतु पूर्वी माझें नुसतें डोकें दुखूं लागलें कीं दिवसांतून दोनदां तीनदां येऊन विचारपूस करून जात. मी औषध प्यालें नाहीं तर स्वतःच्या हातानें औषध देऊन प्यायला आग्रह करीत. पण आतां विचारपूस करण्याची गोष्ट दूरच, असें म्हणाले कीं आजाराचे चोजलेच जास्त. दासदासींचा घोळका आणि औषध पाण्याच्या नांवाखालीं अवास्तव खर्च हवा कशाला?"

तें सर्व ऐकून बिरबलाला आश्चर्य वाटलें. राणीला दिवस गेले होते. डोहाळे लागले म्हणजे कांहीं आवडी निवडींचा विचार करावाच लागतो. थोडा वेळ विचार करून बिरबल म्हणाला—"आपण निश्चित रहावें. मी सर्व माहिती मिळवून कांहींतरी तोड सुचवितों."

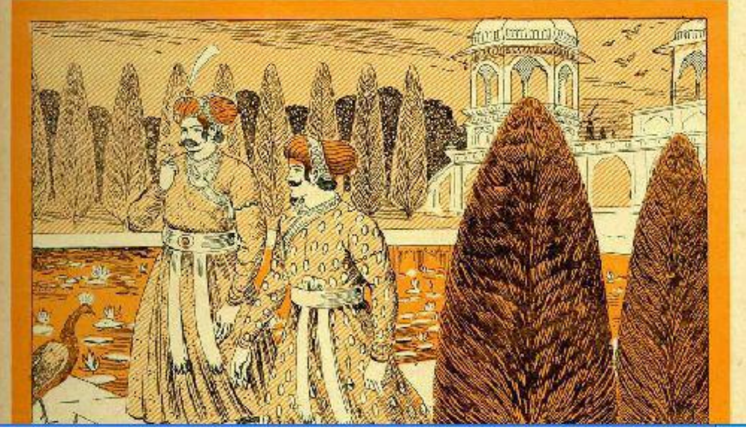
त्या दिवशीं संध्याकाळीं अकबर बादशहा बिरबलाबरोबर फिरावयास निघाला. बोलत असतां बिरबलानें सहज विचारलें—"बेगम साहेबांची तब्येत कशी काय आहे?"

अकबर बिरबलाकडे वळून म्हणाला—"हें पहा बिरबल, मला असें वाटूं लागलें आहे कीं आपण आपल्या बायकांना उगीच डोक्यावर चढवून ठेवतों. बड्यांच्या घरचें दुखणें देखील बडेंच. आजाराच्या नांवावर हकीम वैद्य, औषध, पथ्यपाणी यासाठीं नुसते चोजले होतात. मी दहाबारा दिवसांपूर्वी रानांत शिकारीला गेलों होतों. तेथें वडाच्या झाडाखालीं मी एका भिल्लीणीला पाहिलें. ती नुकतीच बाळंत झाली होती. जवळपास कोणी नव्हतें. तिनें मुलाला धुऊन पुसून कमरेला बांधून घेतलें आणि डोक्यावर टोपलें घेऊन निघून गेली. तेव्हांपासून माझें असें मत झालें आहे कीं जास्त विचारपूस व काळजी करून आपण आपल्या बायकांना उगीच नाजूक करून ठेवलें आहे."

बिरबलानें त्यावेळीं बादशहाच्या 'हो' ला 'हो' दिला आणि दुसऱ्या दिवशीं अंतःपुरांत जाऊन राणीला जो सल्ला द्यावयाचा तो देऊन घरीं परत आला.

बिरबल निघून गेल्यावर राणीनें माळ्याला बोलाविलें आणि म्हणाली—"राजवाड्याच्या उद्यानांत जीं फुलझाडें आहेत त्यांना आज-पासून पाणी घालावयाचें बंद कर."

माळी म्हणाला—"राणी सरकार! सर्व झाडें मरून जातील."

"मरूं देत ! बादशहा तुला रागावेल तर सांग कीं तूं माझ्या आज्ञेनें पाणी घालायचें बंद केलें आहेस. तुला याबद्दल शिक्षा किंवा दंड होऊं नये याची जबाबदारी मी घेतें. तूं अगदीं बेफिकीर रहा." बेगम म्हणाली.

एका आठवड्यानंतर अकबर खूप संतापून राणीकडे आला व म्हणाला—"तूं फुलझाडांना पाणी घालायचें बंद कां केलें आहेस हें नाहीं कळलें मला. तुझ्या आज्ञेनें त्यानें पाणी घालायचें बंद केलें आहे हें मला कळलें नसतें तर त्याचें डोकें आतांपर्यंत उडालेंच असतें. हा वेडेपणा तुला कोठला सुचला ? कीं डोहाळे लागले आहेत त्यांतला कांहीं हा प्रकार आहे ?"

"वेडबीड कांहीं नाहीं. कांहीं दिवसांपूर्वी मी रानांत फिरायला गेलें होतें. तेथें एक विचित्र गोष्ट माझ्या नजरेस आली. ऐन उन्हाळ्याचे दिवस होते आणि झाडें कशी हिरवीगार होतीं. कित्येक झाडें फुलांच्या व फळांच्या भारानें वांकून गेलीं होतीं. मी चवकशी केली कीं या झाडांना पाणी घालणारा माळी कोण ? पण मला हें पाहून आश्चर्य वाटलें कीं माळी कोणीच नाहीं. तरी तीं झाडें इतकीं वाढलेलीं व हिरवीगार पाहून मला वाटलें कीं आपले माळी ह्या फुलझाडांचे इतके चोजले करतात म्हणून हीं अशीं खुरटलेलीं असावीं. म्हणून मी पाणीबिणी कांहीं घालावयाची जरूर नाहीं असें सांगितलें माळ्याला."

बादशहा सुज्ञ होता. त्यानें विचारलें—"असं ! बिरबल भेटला होता वाटतें ?"

राणीनें नुसतें स्मित केलें. त्या दिवसापासून बादशहा स्वतः पूर्वीप्रमाणें राणीची विचारपूस करूं लागला व त्यानें तिच्या औषध पाण्याची उत्तम व्यवस्था करून दिली.

गुणी गणोबा

एका गांवीं गणू नांवाचा एक गरीब मुलगा रहात असे. लहानपणींच त्याचा बाप वारल्यामुळें त्याच्या आईनें सर्व हाल अपेष्टा सहन करून त्याला लहानाचें मोठें केलें. गणू स्वभावानें 'परोपकारी' निघाला. दुसऱ्याचें काम करण्यांत त्याला मजा वाटे. शेजारी पाजारी, ओळखीचे लोक, जो कोणी त्याला कामाला बोलवी त्यांच्या कामासाठीं गणू स्वखुशीनें जाई. दुसऱ्याचें काम करीत असतां त्याला स्वतःची किंवा आपल्या घरादाराची शुद्ध रहात नसे. तो पगार किंवा मजुरी देखील घेत नसे. गांवकरी त्याला परोपकारी गणोबा म्हणून हाक मारीत.

तो सर्व कामें करी. त्यामुळें त्याला सर्व कामें सहजीं करतां येऊं लागलीं. तो लोकांचीं कामें करी म्हणून लोक आनंदानें चार पैसे त्याच्या हातावर ठेवीत किंवा त्याला कांहीतरी खायला प्यायला देत. कोणी कांहीं दिलें नाहीं तर त्याला त्याचा राग लोभ नव्हता. कोणी दिलें तर तो आनंदानें घेई. हें सर्व पाहून त्याच्या आईला वाटलें गणू गुणी मुलगा निघणार.

परंतु गणोबांच्या परोपकारी स्वभावामुळें केव्हां केव्हां कामें होण्याऐवजीं बिघडून जात. तो पाणी आणायला नदीवर जाई. तेथें कोणी म्हातारा किंवा म्हातारी त्याला म्हणे—"अरे गणू जरा हें मडकें खांद्यावर दे रे !" कीं गणू म्हणे—"कशाला ? द्या, मीच घरीं पोंचवून येतों." असें सांगून तो स्वतःची घागर अगर मडकें तेथेंच नदी काठावर टाकून देई आणि लोकांची घागर किंवा मडकें त्यांच्या घरीं पोंचवून येई.

हें सर्व पाहून एकदां गणूची आई त्याला म्हणाली—“बाळा, तू नेहमीं दुसऱ्याचीं कामें करतोस. पण दुसरा कोणी कधीं तुझें काम करतो का? तुझी सर्व मेहनत वाया जाते पहा! तुला चार पैसे देखील कोणी उचलून देत नाहीं!”

“त्यांच्याजवळ द्यायलाच कांहीं नसलें तर त्यांना आतां आपण काय करायचें आई?” गणू म्हणे.

एकदां द्वादशी होती. त्याच्या आईनें मुद्दाम गणूला आवडते म्हणून खीर करण्याचा विचार केला. त्याला पैसे देऊन बाजारांत पाठवला. म्हणाली—“पाव शेर साखर व थोडी वेलची घेऊन ये.”

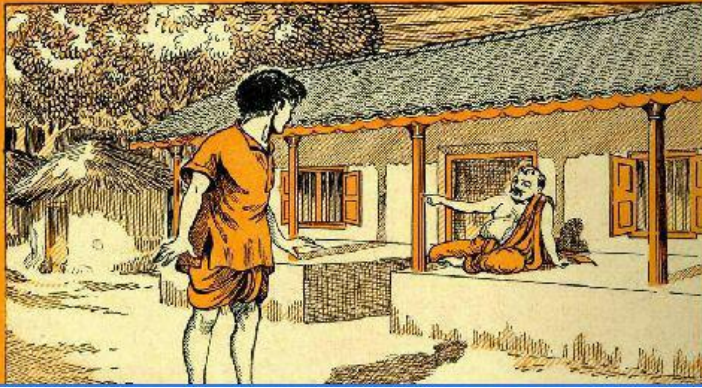
गणू बाजारांत जायला म्हणून निघाला. पण वाटेंत लखुजी पाटील पडवींत बसले होते त्यांनीं बोलावलें आणि म्हणाले—“गणू! एक काम कर, बाबा! आमची मोलकरीण सखू अजून आली नाहीं. तिला जाऊन सांग, पाटलांनीं लवकर बोलाविलें आहे.”

सखू रोज सकाळीं चार घरीं रतिबाचें दूध द्यायला जात असे. त्या दिवशीं तिला थोडा उशीर झाला होता. गणूनें येऊन पाटलांचा निरोप सांगितला तेव्हां नुकतेंच दूध काढून [illegible] आज किती उशीर झाला पाटलांच्या घरीं जायला. गाईनें लाथ मारली. पण मी सोडतें का? पाय बांधून शेवटीं काढलेंच दूध. तूं एवढें रतिबाचें दूध चार घरीं मी सांगतें तेथें घालून ये. मी जातें पाटलांकडे.”

गणूनें विचार केला, सखूला मदत केल्यासारखें होईल व पाटलांचें काम पण पुरें केल्यासारखें होईल. म्हणून तो दूध घालायला निघून गेला. दूध घालून तो घरीं परत येत होता तेव्हां वाटेंत त्याला गोपाळभटजी भेटले. त्यांच्या डोक्यावर एक मोठें गाठोडें होतें. ते म्हणाले—“गणू, तूं कसा अगदीं देवासारखा आलास बघ. हें गाठोडें कांहीं मला उचलत नाहीं. एवढें घरीं पोंचतें करून दे बाबा!”

“द्या!” असें सांगून गणूनें तें गाठोडें उचलून घेतलें आणि भटजींच्या घरीं पोंचतें करून दुकानांत गेला.

तेथें दुकानांत कुळकर्ण्यांनीं पाव पोतें बाजरी विकत घेऊन ठेवली होती. कोणी गडी किंवा हमाल नव्हता तें पोतें न्यायला. त्यांनीं गणूला बोलावून म्हटलें—“गणू, मी किती वेळ झाला वाट पहात आहें. पण हमाल म्हणून नाहीं. एवढी बाजरी घरीं

पोंचती करतोस का? घरीं सैंपाक तयार असेल. जेवून जा."

गणू कुळकर्ण्यांच्या घरीं त्यांची बाजरी पोंचती करून त्यांच्या घरींच पोटभर जेवला. भूक भागली होती. तो परोपकार करीत फार उशिरां घरीं पोंचला तेव्हां आईनें त्याला विचारलें—"अरे तूं सकाळीं गेलास दुकानांत, आणि इतक्या उशिरां परत येतो आहेस? आहे कोठें साखर आणि वेलची?"

"आतां जाऊन घेऊन येतों बघ!" गणू म्हणाला. "द्वादशी टळल्यावर आणून तरी काय उपयोग?" आई त्याला रागावली.

त्या दिवसापासून गणूच्या आईला काळजी वाटूं लागली कीं या मुलाचें पुढें कसें व्हायचें? तिनें दोघां तिघांचा सल्ला घेतला. तेव्हां ते म्हणाले—"त्याला एखाद्या चांगल्या गुरूकडे कां नाहीं पाठवीत?"

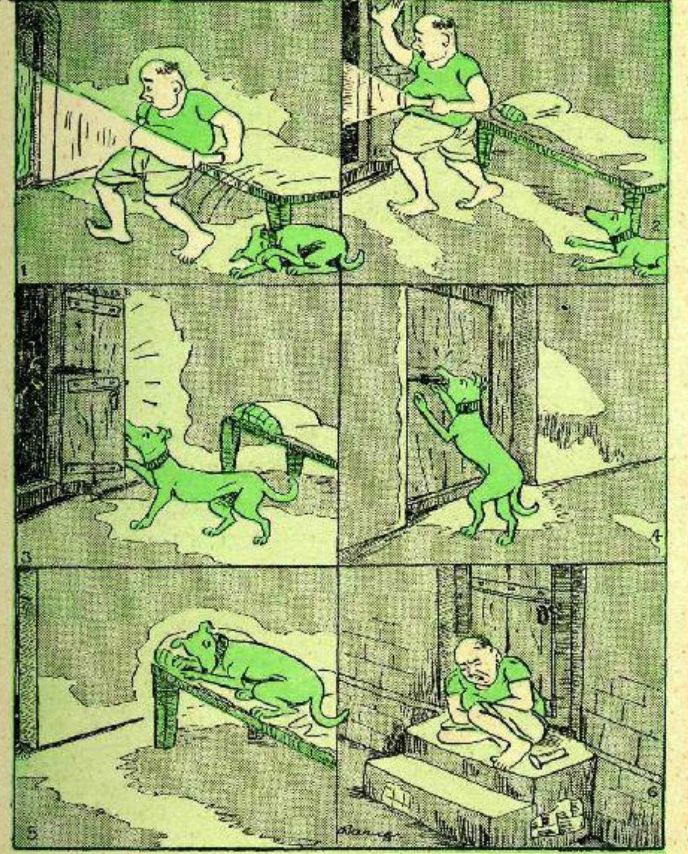
हरभट दीक्षित म्हणून एक विद्वान गुरूकडे गणूच्या आईनें त्याला पाठविलें. आपल्याला बाहेर गांवीं गंमत पहायला मिळेल असा विचार करून गणू गुरुगृहीं जाण्यास तयार झाला.

गुरूला एकाच दिवसांत गणोबांच्या गुणांची पारख पटली. त्यानें वर्षभर गणूला खूप राबवलें. थोडेंसें लिहायला व वाचायला पण शिकवलें, नाहीं असें असें नाहीं. कांहीं कांहीं उत्तम सूक्तिवाक्यें पण त्याच्याकडून पाठ करून घेतलीं. उदाहरणार्थ—"परोपकारार्थमिदं शरीरम्!" म्हणजे हा देह परोपकार करण्यासाठीं आहे. त्याचप्रमाणें "सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः" सेवाधर्म हा योग्यांना देखील न कळणारा असा फार मोठा धर्म आहे!" वगैरे वगैरे.

गुरूचा आशीर्वाद घेऊन गणू घरीं परत निघाला.

[पुढें चालू]

वर्षभरांत एक खोटें

एका धनी शेतकऱ्याला एका नोकराची गरज होती. त्याला असें कळलें कीं त्याच्याच गांवच्या एका गरीब शेतकऱ्याला एक होतकरू व मेहनती मुलगा आहे. त्यानें त्या शेतकऱ्याला बोलावलें.

"माझ्या मुलाला येत नाहीं असें एक काम नाहीं. घरांतलीं कामें द्या, तो करतो. गुरें चरायला घेऊन जायला सांगा, नाहींतर शेत नांगरायला सांगा, सर्व कामें करील. पण एक गोष्ट आहे. अगाऊच सांगून ठेवतों. वर्षभरांत तो फक्त एकदां सपशेल खोटें बोलतो." शेतकरी म्हणाला.

"वर्षभरांत फक्त एकदांच खोटें बोलतो! तरमग तो हरिश्चंद्राचा अवतार आहे! अरे ह्या कलियुगांत खरें बोलणारा आहे तरी कोण?" असें सांगून त्या धनी शेतकऱ्यानें गरीब शेतकऱ्याच्या मुलाला आपल्या घरीं नोकर म्हणून ठेवून घेतलें. मुलगा खरोखरच फार मेहनती होता. दोघां-तिघांचीं कामें तो एकटा करून दाखवी. तो कधीं खोटें बोलेल ही गोष्ट तो विसरून गेला. कारण त्याच्या तोंडून कधीं खोटा शब्द निघाला नाहीं.

गुढी पाडवा आला. शेतकऱ्याच्या शेतांत ह्या वर्षी खूप बरकत झाली होती. धान्याचीं कोठारें भरून होतीं. तो घाईघाईनें खळ्यावर निघाला. बरोबर नोकर होताच. तेवढ्यांत त्याला घरीं हिशेबाची वही विसरून आल्याचें आठवलें. त्यानें वही घेऊन यायला नोकराला घरीं परत पाठवलें.

नोकर घराजवळ आला आणि जोर जोरानें रडूं लागला. लोक जमा झाले आणि विचारूं लागले—"अरे झालें काय सांगशील कीं नाहीं?" लोक जमा झालेले पाहून शेतकऱ्याची बायका मुलें घराबाहेर धांवत आलीं. त्यांनीं नोकराला रडत असलेला पाहून विचारलें—"अरे झालें काय?"

"माल...क! खळ्यांत आग! माल...क!" असें तुटक कांहींतरी बोलला आणि मोठ-मोठ्यानें रडूं लागला.

तें ऐकून मालकीण छाती बडवून रडूं लागली. आईबरोबर मुलें पण रडूं लागलीं. आग विझविण्यासाठीं लोक घागरी, मडकीं, काठ्या, शिड्या जें हाताला आलें घेऊन धांवले. गोंधळ उडून गेला.

सर्वांच्यापूर्वीं गणोबा शेतावर धांवून गेले. वाटेंत त्यानें केस पिंजारून घेतले. थोडी धूळ अंगावर व तोंडावर उडवून घेतली आणि शेतावर पोंचल्याबरोबर "मालक! मालकी....ण मुलें....!" असें मोठ्यानें रडत ओरडत कांहीं तरी सांगूं लागला.

तें ऐकून मालक खालींच बसला. विचारूं लागला—"झालें काय सांगशील कीं नाहीं?"

"भिंत पडली....! छपराखालीं....!" असें सांगून पुन्हां मोठ्यानें हंबरडा फोडून रडूं लागला. बिचारा शेतकरी घाबरून घराकडे धांवला. अर्ध्या वाटेंत त्याला बायको व मुलें आणि गांवकरी भेटले. म्हणाला—"परमेश्वरा! दया तुझी, वांचलों! बायका

पोरांवर दया दाखविलीस !" असें सांगत त्यानें देवाला नमस्कार केला.

"काय झालें तरी काय ? आग कशी काय लागली ?" शेतकऱ्याच्या बायकोनें विचारलें.

"आग ! कोठें लागली ? आपलें घर कसें काय एकाएकीं पडलें ? कोणाला दुखापत तर नाहीं झाली ?" शेतकऱ्यानें विचारलें.

"घर पडलें ? कोण म्हणतें ? खळ्यांत आग लागली म्हणून आम्ही सर्व धांवलों !" बायको म्हणाली.

"खळ्यांत आग लागली ? कोण म्हणतें ? घर पडलें म्हणून मी घरीं धांवत आलों." शेतकरी म्हणाला.

सर्व परस्परांचीं तोंडें पाहूं लागले. कोणालाच कांहीं उलगडा होईना. शेतकऱ्यानें गणोबांचा हात धरला आणि म्हणाला— "ह्याच गुलामानें सांगितलें कीं घर पडलें !"

"आणि ह्यानेंच तर सांगितलें कीं खळ्यांत आग लागली !" बायको म्हणाली.

शेतकऱ्यानें गणूचा हात धरून त्याला खूप बडवलें आणि म्हणाला—"हा सर्व तुझा उपद्व्याप !"

"माझ्यावर एवढी आग पाखडण्याचें कांहींच कारण नाहीं. माझ्या बाबांनीं तुम्हांला पहिल्यानें सांगितलें होतें कीं नाहीं, कीं मी वर्षांतून एकदां खोटें बोलतों म्हणून ? तुम्हाला अर्धे खोटें सांगितलें आणि अर्धे मालकिणीला."

"आला आहे अर्धे खोटें सांगणारा ! चालता हो ! पुन्हां माझ्या घरीं कधीं पाऊल टाकलेंस तर पहा, तंगडें मोडूनच ठेवीन." असें सांगून शेतकऱ्यानें त्याला धक्के मारून काढून लावलें. गणू हिरमुसल्यासारखें तोंड करून घरीं निघून गेला.

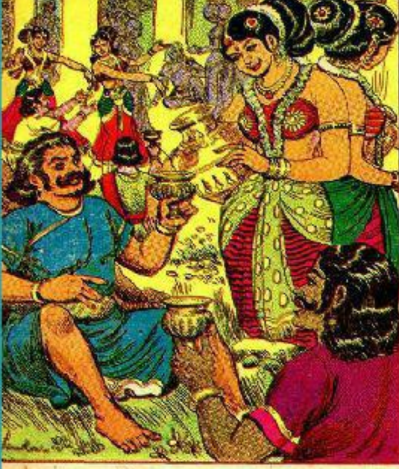
अयोध्याकांड

निषादांचा राजा गुह, मी सर्व प्रकारें तुला सहाय्य करीन असें भरताला म्हणाला खरा, पण त्याच्या मनांत किंतु राहून गेला होता. त्यानें भरताला स्पष्टच विचारलें— "आपलें हें सैन्य पाहून मला व माझ्या प्रजेला शंका वाटूं लागली आहे. तुम्ही रामाला ठार करून आपलें राज्य निष्कंटक करण्यासाठीं तर जात नाहीं ना ?"

तें ऐकून भरताला वाईट वाटलें. पण त्यानें गुहराजाला दोष दिला नाहीं. तो म्हणाला "कैकेयीच्या मुलाविषयीं तुझ्या मनांत असा विचार यावा यांत तुझा कांहींच दोष नाहीं. मोठा भाऊ हा बापासारखा असतो. वडील वारल्यावर लहान भावंडांनीं त्याच्या आज्ञेप्रमाणेंच वागावयाचें असतें. म्हणून मी रामाला भेटून चुकीबद्दल माफी मागून त्याला परत अयोध्येला बोलावून घेऊन जाण्यासाठीं जात आहें."

गुह राजानें भरताचे पाय धरले व म्हणाला—"नीच कुळांत जन्मल्यामुळें माझ्या मनांत असले क्षुद्र विचार आले. क्षमा करा."

सूर्यास्त होऊन गेला व काळोख पडूं लागला. भरत व शत्रुघ्न दोघे रामाची आठवण काढून अश्रू ढाळूं लागले. गुहनें, रामानें संगमेश्वरीं एक रात्र कशी काढली याचें वर्णन करून सांगितलें. म्हणाला—"लक्ष्मणाला झोंप म्हणून मी किती सांगितलें. तूं सीता रामांची काळजी करूं नकोस त्यांच्या रक्षणाचा

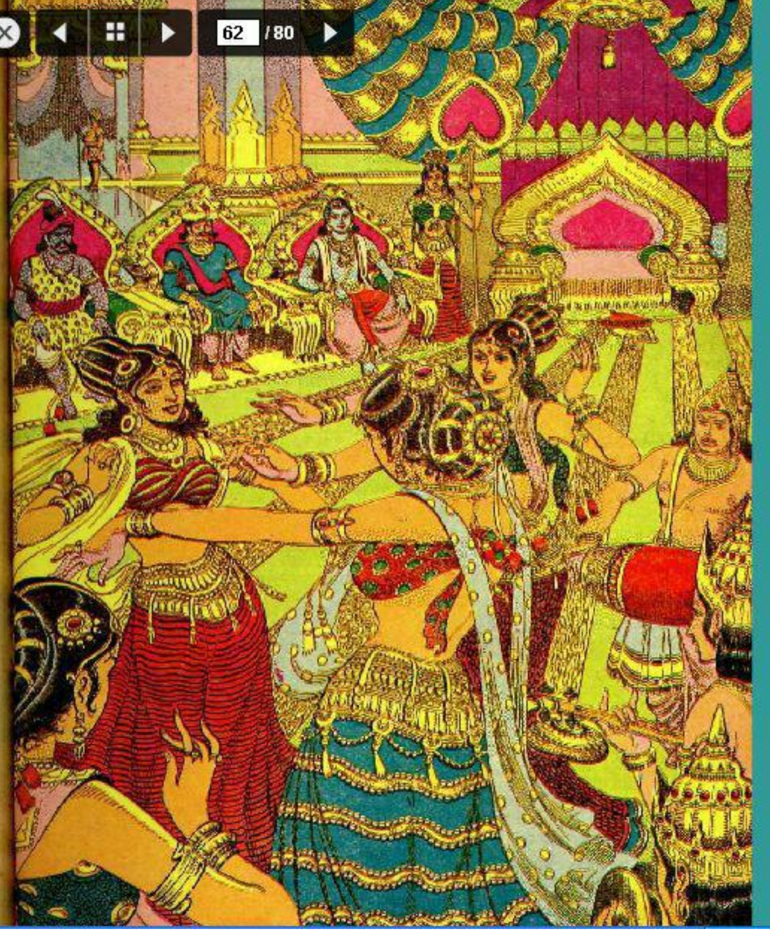
सर्वांना माझें निमंत्रण आहे." भरद्वाज म्हणाले.

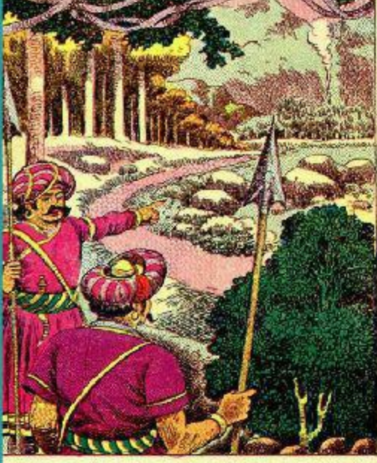
भारद्वाज मुनींच्या आज्ञेनें विश्वकर्मा आला व त्यानें एका क्षणांत सर्वांच्या राहण्या-साठीं घरें व राजवाडे बांधले व सर्व सुख-सोयी करून दिल्या. अष्टसिद्धी व नवनिधींनीं येऊन पंचपक्वान्न युक्त भोजनाची व झोंपण्याची उत्तम व्यवस्था केली. देव, गंधर्व व अप्सरा यांनीं येऊन करमणुकीची व्यवस्था केली. एकूण भारद्वाज मुनींनीं सर्वांचे अपूर्व आतिथ्य केलें. सर्वांनीं स्वर्गांत गेल्याशिवायच स्वर्ग सुखाचा अनुभव घेतला. अयोध्या नगरी विसरले. रामाच्या दर्शनास रानांत जाण्यासाठीं निघालों आहों हें देखील विसरले. रामाला विसरले नाहींत ते फक्त भरत, शत्रुघ्न वसिष्ठादि मुनि वगैरे. असें तें आतिथ्य होतें.

ह्या आतिथ्यामुळें भारद्वाज मुनींच्या तपोबलाची कल्पना येते व त्यांनीं रचलेल्या मायानगरींत पामर नर कसा स्वतःला विसरून जातो व ज्ञानी व भक्त कसे स्वतःला सावरून राहतात हें कळून येतें. सैन्यांतील लोक मदिरापानांत मग्न झाले. परंतु भरतादि कांहीं निग्रडक लोक समोर अप्सरांचें नृत्य चालू असून देखील चिखलांतल्या कमळा-सारखे भोगविलासापासून अलिप्त राहले. भरत हा खरा रामभक्त आहे हें भारद्वाज मुनींना यावरून कळलें.

दुसऱ्या दिवशीं, जणुंकांहीं रानांत झाडा-खालींच रात्र काढली इतक्या अलिप्त भावनेनें, भरत भारद्वाज मुनींच्या आश्रमांतून निघाला. त्यानें मुनींना नमस्कार करून त्यांचा निरोप घेत असतां रामाचें निवासस्थान कोठें आहे असें विचारलें व तिकडे जाण्याचा मार्ग पण विचारला.

भारद्वाज मुनि म्हणाले—"अरे तूं मला राम कोठें राहतो हें विचारीत आहेस.

आतां मी याचें उत्तर काय देऊं? राम कोठें नाहीं हें आधीं मला सांग म्हणजे मी तुला रामाचा निवास कोठें आहे हें सांगेन. हें सर्व तुला माहीत आहेच. पण तूं विचारलेंसच म्हणून सांगणें भाग आहे. राम चित्रकूट पर्वतावर रहात आहे. तिकडे जायला दोन मार्ग आहेत, एक दक्षिणेकडून व दुसरा नैऋत्येकडून. सैन्याला सोयिस्कार असा जो मार्ग वाटेल त्या मार्गानें तूं जा."

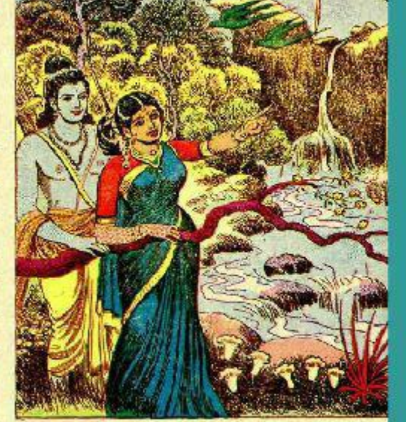
तिघां मातांनीं भरद्वाज मुनींना नमस्कार केला. भरत समोरच उभा होता. कैकेयी नमस्कार करीत असतां भरतानें कठोर वचनांनीं तिची भर्त्सना केली. भरताला राग आला होता. पण भारद्वाज मुनि तें सर्व पाहून म्हणाले–"भरता! तुझी आई रामवनवासास कारण झाली हें खरें आहे. परंतु तुला मी एक गोष्ट सांगूं इच्छितों. राम वनवासाचा खरा लाभ ऋषी व मुनींना लाभला म्हणजे तुला कळेल कीं राम वनवासास गेला हें कांहीं वाईट झालें नाहीं.

पण भरताचें त्यामुळें समाधान झालें नाहीं. भारद्वाजमुनींना नमस्कार करून त्यानें त्यांचा निरोप घेतला आणि चित्रकूट पर्वताच्या दिशेनें चालूं लागला.

यमुना नदी पार करून सर्व मंदाकिनी नदीच्या काठीं येऊन पोंचले. नदीच्या दक्षिणेकडे चित्रकूट पर्वत होता. त्याच्याजवळ ते येऊन पोंचले. रामाचें निवासस्थान शोधून काढण्यासाठीं भरतानें कांहीं निवडक सैनिकांना पाठविलें. दूर एका जागीं त्यांना धूर दिसला. रामाचें निवासस्थान त्याच्या आसपासच कोठें असेल असें अनुमान करून त्यांनीं येऊन भरताला सांगितलें. भरतानें विचार केला कीं राम लक्ष्मण तेथें तरी असतील किंवा त्या जागीं राहणाऱ्या लोकांना राम कोठें राहतो हें माहीत असेल. म्हणून [illegible] वसिष्ठ मुनि व सुमंत्राला घेऊन भरत त्या दिशेनें निघाला.

* * *

राम चित्रकूट पर्वतावर रहायला येऊन दोन महिने लोटले होते. राम सीतेला बरोबर घेऊन मंदाकिनी नदीच्या काठीं फिरावयास जात असे. चित्रकूट पर्वताचें नैसर्गिक सौंदर्य पाहून सीतेच्या मनाला समाधान वाटे. राम सीतेला म्हणे–"तूं बरोबर आहेस व लक्ष्मण बरोबर आहे म्हणून आपल्याला चवदा वर्षें केव्हां निघून गेलीं हें कळणार देखील नाहीं."

त्या दिवशीं नित्यनियमाप्रमाणें सीता राम दोघं कांहीं वेळ फिरून मंदाकिनी नदीचें सौंदर्य पहात उभीं होतीं. तेव्हां त्यांना दूर हत्ती भिऊन धांवत असलेले दिसले. भरताचें अफाट चतुरंग सैन्य पाहून ते भिऊन पळत होते. रामानें लक्ष्मणाला हांक मारली व म्हणाला–"लक्ष्मणा! पहा तर हे हत्ती आणि वाघ सुद्धां कां पळत आहेत? कोणी शिकारीला तरी आला असेल किंवा या क्रूर जनावरांहूनहि जास्त क्रूर असें एखादें श्वापद आलें असेल!"

लक्ष्मण एका उंच झाडावर चढला व पाहिलें तेव्हां त्याला उत्तर दिशेला आकाशांत धुळीचे लोट दिसले व एक मोठें सैन्य पण येत असलेलें दिसलें. तो रामाला ओरडून म्हणाला–"दादा! एक मोठें सैन्य दिसतें आहे रे! वहिनींना गुहेंत सुरक्षित स्थानीं बसायला सांगून तूं धनुष्यबाण घेऊन ये!"

"पहा तर कोणाचें सैन्य आहे तें!" राम म्हणाला.

लक्ष्मणानें रथांवरच्या झेंड्यावरून अयोध्येचें सैन्य ओळखलें व म्हणाला–"तो कैकेयीचा पोर! त्याला सर्व राज्य मिळालें तरी संतुष्ट झालेला दिसत नाहीं. आपलें राज्य निष्कंटक करून टाकण्यासाठीं आपल्यावर

चालून आलेला दिसतो आहे. गर्वाचें घर खालीं. स्वारीला गर्व झालेला दिसतो आहे. याच्यामुळें तुला विनाकारण इतके कष्ट व हाल अपेष्टा सहन कराव्या लागल्या आहेत. इतके दिवस मी तूं कांहीं बोलशील म्हणून स्वस्थ बसलों. पण त्यानें तुझा अशा तऱ्हेनें उपमर्द करावा हें मला खपणार नाहीं. त्याची खोड मोडल्याशिवाय आज माझ्या मनाचें समाधान होणार नाहीं. त्याच्याबरोबर कैकेयी आणि मंथरा दोघांना वाटेला लावूनच मी परत फिरेन."

रामाला उद्दंडपणाचें हें बोलणें थोडें देखील आवडलें नाहीं. म्हणाला—"लक्ष्मणा! काय झालें तरी काय तुला? अरे भरताविषयीं तूं असें बोलतोस? शोभतें का तुला? भरताचा स्वभाव तूं ओळखला नाहींस असेंच मला वाटतें. भरत माझ्याशीं युद्धाला येणार! अशक्य! तो मला भेटण्यासाठीं येत आहे. तो आजोळाहून परत अयोध्येला आला असेल. मी तेथें नाहीं व रानांत आहे हें ऐकून भेटण्यासाठीं व मला परत बोलावून घेऊन जाण्यासाठीं आला असेल. मला तरी असेंच वाटतें. तुला राज्य हवें असेल तर सांग. भरत आल्याबरोबर मी त्याला सांगतों. तो कधीं नकार देणार नाहीं."

तें ऐकून लक्ष्मणाला भावासमोर दुसऱ्या भावाविषयीं उर्मटपणानें बोलल्याबद्दल शरम वाटली. तो मान खालीं घालून उभा राहिला व म्हणाला—"होय दादा! तो आपल्याला भेटायला येत असावा. तूं म्हणतोस तें मला देखील खरें वाटतें."

रामानें लक्ष्मणाला झाडावरून उतरून खालीं यायला सांगितलें आणि स्वतः सीतेसह आपल्या पर्णकुटींत गेला.

आयफेल टॉवर

सन १८८९ सालीं पॅरीस शहरीं एक अति भव्य असें प्रदर्शन झालें, त्या प्रसंगीं आयफेल नांवाच्या एका इंजिनिअरानें हा टॉवर (स्तंभ) बनविला. याची उंची ९८४ फूट आहे. यूरोप खंडांत याच्याहून उंच एकहि इमारत नाहीं. याच्या शिखरावरून साठ मैल दूर पर्यंतचा प्रदेश दिसतो.

